

Список використаних джерел

1. Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз. – Полтава, 2005. – 312 с.
2. Єремеев П. В. Старообрядництво Харківщини (1825–1843 рр.): чисельність, локалізація, конфесійний та становий склад / П. В. Єремеев // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип.13. – С.109–120.
3. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова [монографія] / Отв. ред. О. В. Демин. – Одесса–Измаил–Москва: «СМИЛ» – «Археодоксия», 2010. – 528 с.
4. Таранець С. В. Джерела з історії старообрядництва Правобережної України кін. XVIII – поч. XX ст. – Київ, 2007. – 456 с.
5. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т.1. Теоретичні проблеми педагогіки. – К., 1983. – 488 с.
6. Лилеев М. И. Из истории раскола на Ветке и Стародубье XVII–XVIII вв. – Киев, 1895. – Вып.1. – 596 с.
7. Кириллов И. А. Правда старой веры. – Барнаул, 2008. – 502 с.
8. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки. – К.: «Слово», 2010. – 624 с.

References

1. Voloshyn Yu. V. Rozkolnytski slobody na terytoriyi Pivnichnoyi Hetmanshchyny u XVIII st.: istoriko-demografichnyy analiz. – Poltava, 2005. – 312 s.
2. Yermeyev P. V. Staroobryadnytstvo Kharkivshchyny (1825–1843 rr.): chyselnist, lokalizatsiya, konfesiynny ta stanovyy sklad / P. V. Yermeyev // Aktualni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitnoyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh prats. – 2010. – Vyp.13. – S.109–120.
3. Prigarin A. A. Russkiye staroobryadtsy na Dunaye: formirovaniye etnokontsional'noy obshchnosti v kontse XVIII – pervoy polovine XIX vv. / Odesskiy natsional'nyy universitet im. I. I. Mechnikova [monografiya] / Отв. ред. О. В. Демин. – Одесса–Измаил–Москва: «СМИЛ» – «Arkheodoksiya», 2010. – 528 s.
4. Taranets S. V. Dzhherela z istoriyi staroobryadnytstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny kin. XVIII – pochatok XX st. – Kyiv, 2007. – 456 s.
5. Ushynskyy K. D. Vybrani pedahohichni tvory: V 2-kh t. T.1. Teoretychni problemy pedahohiky. – K., 1983. – 488 s.
6. Lileev M. I. Iz istorii raskola na Vetke i Starodub'e XVII–XVIII vv. – Kiev, 1895. – Vyp.1. – 596 s.
7. Kirillov I. A. Pravda staroj very. – Barnaul, 2008. – 502 s.
8. Zaychenko I. V. Istoriya pedahohiky. U dvokh knykh. Knyha I. Istoriya zarubizhnoyi pedahohiky. – K.: «Slovo», 2010. – 624 s.

Zhytnyk L. O., Chernihiv National Pedagogical University named after T. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), gileya.org.ua@gmail.com

The development of education in the communities of the Old Believers in the second half XIX – early XX century and their contribution to the history of pedagogy in Ukraine

The history of development of education and teaching in the communities of the Old Believers in the second half of the XIX – early XX centuries and her ideological connections with the history of the pedagogical thought of Ukraine are singled out. Referring to the monographic studies of historians and teachers, the relevant conclusions were drawn about the level of education, teaching and upbringing among the Old Believers. It is noted that the available sources and facts base enable scientists to follow the development of education in the communities of the Old Believers in the second half of the XIX – early XX centuries and note their contribution to the history of pedagogy in Ukraine.

Keywords: history, pedagogy, education, teaching, Old Believers.

* * *

УДК 323.1

Гай–Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувачий відділу історичних студій, Науково–дослідний інститут українознавства МОН України (Україна, Київ), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні

Досліджується діяльність українських дипломатів в Німеччині й процес заснування Посольства України в Берліні. Аналізується роль у вітчизняній дипломатичній історії українських послів О. Севрюка та Ф. Штейнгеля, міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка. Висвітлюється офіційний візит гетьмана всієї України П. Скоропадського до Німеччини.

Ключові слова: історія дипломатії, Посольство України в Німеччині, Штейнгель, Скоропадський, Українська Держава.

Рік 1918–й розпочався для України у вирі війни з більшовицькою Росією. Власних сил на боротьбу з окупантами в УНР не було, як не було й можливості утримувати лінію фронту проти австро–угорських та німецьких військ на своїх західних кордонах. Україні потрібен був мир. Мир був потрібен й більшовицькій Росії. Його прагли також і цісарська Австро–Угорщина та кайзерівська Німеччина. У кожній країні були свої розрахунки і спонуки до цього, але саме Українська Народна Республіка потребувала як негайного миру, від якого безпосередньо залежало питання її існування, так і термінового здобуття союзника у боротьбі за звільнення власної території. В умовах, що склалися, усі шляхи молодій українській дипломатії на початку 1918 р. мусили зводитися до Берестя (Бреста–Литовського).

Керівники УНР, гонимі безвихіддю і безсиллям перед більшовицьким наступом, 4 грудня 1917 р. вирішили надіслати своїх представників на Румунський і Південно–Західний фронти з метою укласти там перемир'я [68, с. 22], а вже 7 грудня 1917 р. Ставка командування німецькими військами на Східному фронті отримала повідомлення, що Центральна Рада визначилась у конкретизації своєї мирної програми [31, с. 222]. 9 грудня 1917 р. на місце проведення переговорів про перемир'я для «консультативної участі» виїхало три представники УНР [31, с. 223]. Невдовзі після цього, 11 (24) грудня 1917 р., уряд УНР надіслав до представників Центральних держав ноту за підписами В. Винниченка та О. Шульгина з проханням вступити до мирових переговорів у Бересті «до того часу, поки буде утворено спільну державну федеративну владу [Росії]» [42, с. 71], що поставила українську делегацію в досить сумнівне юридичне становище. Її очолював В. Голубович, а до складу увійшли: О. Севрюк, М. Любинський, М. Полоз, М. Левитський, С. Остапенко. Після призначення В. Голубовича головою Ради народних міністрів УНР, через що той був змушений повернутися до Києва, дипломатичну місію Центральної Ради очолив О. Севрюк [51, арк. 15].

Проте діячі Центральної Ради вже не мали часу перейматися міжнародно–правовими нормами й 17 грудня 1917 р. ухвалили «утворити міжвідомствену комісію при Генеральному Секретаріаті для розроблення економічних і інших питань в звязку з мирними переговорами» [44, арк. 30]. Німці ж, яким на той час

також було не до дипломатичних тонкощів, все ж таки прагли дотримуватися хоча б зовнішніх ознак міжнародного права, а тому й усілякими способами спонукали провідників Центральної Ради таки проголосити державну самостійність УНР. 21 грудня заступник голови МЗС Німеччини Г. фон Буше віддав розпорядження своєму представникові на переговорах у Бересті довести до відома українців, що його країна «завжди буде готова офіційно визнати незалежність України» і спонукатиме до такого ж кроку своїх союзників. Невдовзі, 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.), міністр закордонних справ Австро–Угорщини О. Чернін, з уповноваження всіх представників Центральних держав, заявив: «Ми признаємо Українську делегацію, як делегацію самостійну і як повномочне представництво самостійної Української Республіки» [44, арк. 30].

22 (09) січня 1918 р. у Києві Мала Рада ухвалює IV Універсал, який наразті проголошує самостійність УНР [45, арк. 2–6]. Проте за кілька днів після прийняття цього історичного акту уряд УНР змушений буде залишити столицю й здати її більшовицьким окупантам.

Між тим у Бересті українська делегація вела нелегкі переговори з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро–Угорщина, Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирного договору й надання цими країнами військової допомоги УНР у боротьбі з більшовицькими загарбниками. 9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирної конференції в Бересті, яке від імені Центральних держав відкрив промовою Р. Кюльман, а від України слово–відповідь виголосив О. Севрюк. Церемонію підписання Берестейського мирного договору було завершено 9 лютого 1918 р. о 2 год. 30 хв. ночі. За уряд УНР його завізували члени Центральної Ради О. Севрюк, М. Любинський і М. Левітський [36]. Голова української делегації О. Севрюк занотував з цього приводу: «Твердо і радісною рукою підписую я його в імені України... Берестейська конференція скінчена. Україна визнана Німеччиною, Австро–Угорщиною, Болгарією і Туреччиною як самостійна держава, заключила перший міжнародний трактат» [65, арк. 23]. На тій же церемонії було підписано й окремий українсько–німецький додатковий договір, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін. 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро–Угорщини додаткові договори до мирного договору. Вони були подібними до українсько–німецького додаткового договору, укладеного 9 лютого. Того ж дня М. Любинський підписав звернення¹ до німецького народу з проханням надати Україні військову допомогу [68, с. 54].

Таким чином українсько–німецькі дипломатичні відносини було встановлено та юридично оформлено 9 лютого 1918 р. у Бересті (Бресті–Литовському) Мирним договором між УНР і Центральними державами, в рамках якого було також укладено Додатковий (т.зв. торговельно–економічний) договір та оформлено Звернення до німецького народу з

¹ Д. Дорошенко та Є. Чикаленко стверджували, що насправді ця ідея належала голові Центральної Ради М. Грушевському [27, с. 37–38, 263; 40, с. 40].

проханням надати Україні військову допомогу. У правну основу економічних взаємин між Німеччиною та УНР у тому ж таки Бересті було домовлено також прийняти німецько–російський договір про суходільну та морську торгівлю від 1894–1904 рр., зберігав силу й генеральний російський митний тариф від 13–16 січня 1903 р. [8] Після Берестейського договору, укладеного представниками Центральної Ради, на терен України з метою вигнання більшовицьких агресорів, вступило 450–тисячне німецьке та австро–угорське військо. 18 лютого 1918 р. у київському напрямкові почали наступ під командуванням генерала А. Лінзінгена (з березня – фельдмаршала Г. Айхгорна) 23 німецькі дивізії (20 піхотних і 3 кавалерійських)². 24 лютого в одеському напрямкові почали просуватися 10 австро–угорських дивізій (8 піхотних і 2 кавалерійські) на чолі з командувачем фельдмаршалом Е. Бем–Ермолі (з червня – генералом А. Краусом). Невдовзі, спільно з підрозділами армії УНР, союзники звільнили від загарбників усю територію України. 2 березня 1918 р. уряд УНР прибув до Києва, а згодом у столиці законотворчу працю відновила й Центральна Рада. На теренах України також здобув право тимчасового перебування 450–тисячний контингент союзницьких німецько–австро–угорських військ, які через досить нетривалий час почали все більше перебирати на себе окупаційні функції.

Згідно із Берестейським договором держави–підписанти його, поміж іншим, також зобов'язувалися «негайно після підписання сеї умови» встановити дипломатичні відносини та обмінятися повноважними представниками, а після ратифікації мирної угоди її учасники мали намір запровадити одна у одній генеральні консульства, консульства та віце–консульства «в усіх портах, містах і інших місцевостях їх територій» [49, арк. 11, 39]. Отже, де–факто новітні українсько–німецькі дипломатичні взаємини почалися із грудня 1917 р. і мали на той час «сепаратний» характер, а де–юре були оформлені 9 лютого 1918 р. Берестейським мировим договором. Відтак Українська Народна Республіка була визнана Німеччиною та її союзниками (Австро–Угорщиною, Болгарією та Туреччиною) суверенною державою.

Персонально урядовою зовнішньою політикою УНР на той час керували Всеволод Голубович (33 роки, член УПСР³) – голова Ради народних міністрів (18 січня – 29 квітня 1918 р.) й народний міністр закордонних справ (30 січня – 3 березня 1918 р.) та член Центральної та Малої Рад, учасник переговорів у Бересті Микола Любинський (27 років, член УПСР) – державний секретар закордонних справ, керуючий Міністерством закордонних справ УНР (3 березня – 24 березня – 29 квітня 1918 р.). Тоді ж постало питання про основи зовнішньополітичної діяльності УНР та про визначення із першими дипломатичними представниками Республіки.

Слід зауважити, що ще на початку 1918 р. МЗС УНР підготувало «Проект організації Народного Міністерства

² У зв'язку з передбаченим вступом військ Центральних держав в Україну, Німеччина й Австро–Угорщина уклали у Берліні 21 лютого 1918 р. таємний договір про спільну політику щодо держав і самоправних територій, на які розпалася колишня Російська імперія. У договорі було визначено, що Україна не може розглядатися як окупована військами Центральних держав, а існуватиме як незалежна країна.

³ УПСР – Українська партія соціалістів–революціонерів.

Справ Закордонних», яким визначалися основні напрями робота відомства та організаційно–штатна структура його центрального апарату. До провідних функцій МЗС УНР належали: ведення політичних зносин України з іноземними державами; охорона інтересів громадян України за межами УНР та іноземних підданих в Україні; розробка проектів законів у сфері компетенції МЗС; збереження міжнародно–правових актів України [50, арк. 11]. У березні – квітні 1918 р. було розроблено проект Закону «Про закордонні установи Української Народної Республіки», що базувався на характерних принципах інституалізації й систематизації зовнішньополітичних установок колишньої російської дипломатичної служби, й, відповідно, встановлював функції та градацію державних представництв та інституційних закладів Республіки за кордоном: посольства, дипломатичні місії, генеральні консульства, консульства, віце–консульства та консульські агенції. Було також запроваджено типові ранги голів таких дипломатичних представництв: посол, посланник або повноважний міністр, міністр–резидент, повірений у справах. Голови представництв мали призначатися урядом країни, а решта співробітників – наказами голови МЗС.

Організаційно–штатна класифікація Посольств УНР поділялася на розряди: I розряду із 8 штатними одиницями (на чолі з послом або посланником і уповноважним міністром, у складі радника, 2–х старших і молодшого секретарів, військового агента (аташе), 2–х драгоманів (перекладачів); II розряду з 7 штатних осіб (на чолі з міністром–резидентом, у складі радника, 2–х секретарів, військового аташе, 2–х перекладачів); III розряду із 3–ма штатними одиницями (на чолі з повіреним у справах, у складі секретаря й перекладача). Згідно з законопроектом, на дипломатичні установи покладалися наступні функції: вести політичні зносини з урядами країн акредитації; охороняти за кордоном зовнішньоекономічні інтереси УНР; захищати законні права громадян України за кордоном [50, арк. 33, 37]. Посольство УНР в Німеччині визначалося до I рангу дипломатичних представництв [53, арк. 23]. Утім, вказаний законопроект так і не був ухвалений за часів Центральної Ради й перші Посольства, їхній штат та діяльність формувалися й функціонували у досить довільній формі та спосіб.

Українське Посольство в Німеччині офіційно було започатковане 16 березня 1918 р. із розташуванням у Берліні. Першим українським послом в Німеччині й, водночас, першим послом в новітній історії України, став 25–річний Олександр Севрюк. Варто зауважити, що він, як голова української делегації у Бересті й підписант Мирowego договору УНР з Центральними державами, небезпідставно

мав амбіції міністра закордонних справ в уряді, який був сформований його однопартійцями–есерами й сприйняв призначення його послом як особисту образу. Проте саме цей факт з біографії О. Севрюка також і став визначальним у виборі ще наприкінці лютого

1918 р. саме його кандидатури на посольську посаду в Німеччині¹. 16 березня 1918 р. тимчасовий представник УНР О. Севрюк на чолі нечисленного складу посольства УНР в Німеччині виїхав до Берліна [12, арк. 5].

Тим часом у Києві відбулася кардинальна зміна внутрішньополітичного становища. 29 квітня 1918 р. Центральну Раду було розпущено й ліквідовано Українську Народну Республіку внаслідок державного перевороту. Того дня було проголошено постанову нового державного утворення – Української Держави у формі гетьманату генерала П. Скоропадського. Гетьман здобув диктаторські повноваження, проте фактично його влада суттєво залежала від впливів Німеччини та Австро–Угорщини, війська яких перебували на території України. Особливі важелі в політичних, фінансово–економічних, військово–адміністративних галузях життя держави зосереджував у своїх руках німецький генеральний штаб групи армій «Київ» (згодом – групи армій «Айхгорна», по його убивстві), що розташовувався в столиці України. За таких умов надзвичайної ваги для гетьманського режиму та всієї Української Держави набували взаємини з Німецькою імперією, а відтак і посада українського посла у Берліні. У свою чергу, отримавши звістку про державний переворот у Києві, український посол в Німеччині, залишив свій пост і самовільно виїхав з Берліна до Швейцарії [25, с. 104].

Вже 2 травня П. Скоропадський у власноручному листі повідомив генерал–фельдмаршала Г. Айхгорна та посла в Україні барона А. фон Мумма про те, що уряд Української Держави вступає до виконання обов'язків 2 травня 1918 р. [15]. Того ж дня (2 травня) посол німецький посол у Києві (тимчасовий повірений у справах Німеччини в Україні) А. фон Мумм повідомив П. Скоропадського, про визнання Берліном його уряду де–факто, а 2 червня 1918 р. Німеччина де–юре визнала Українську Державу².

Вручаючи в урочистій обстановці гетьманові посольські грамоти о 16.00 дня у неділю 2 червня 1918 р., посланець Німеччини барон А. фон Мумм та Австро–Угорщини граф Й. Форгач за дорученням своїх урядів підтвердили визнання нового державного ладу в Україні й офіційно висловили бажання вступити з українським урядом у дипломатичні і ділові зносини. При цьому А. фон Мумм німецькою мовою заявив: «Мій австро–угорський колега і я маємо честь передати вашій ексцеленції дві власноручних грамоти, в котрих висловлюється признання правительства вашої ексцеленції» [37]. Навзаєм П. Скоропадський відповів також німецькою: «Від свого імені і імені українського уряду дякую за признання нашого нового державного ладу. Як і досі я надалі вестиму українську державу в тісному єднанні з центральними державами» [37]. При передачі вірчих грамот з українського боку присутніми також були: управляючий Міністерством закордонних справ Д. Дорошенко, його товариш (заступник) О. Палтов, начальник власного Штабу гетьмана В. Дашкевич–Горбацький, члени уряду та почету

¹ Тимчасовий повірений у справах Німеччини в Україні дійсний тасмний радник д–р Ф. Мумм фон Шварценштайн отримав призначення на посаду повноважного представника своєї країни в УНР 11 квітня 1918 р. [56, арк. 8].

² Берестейський мирний договір Німеччиною було ратифікувало 24 липня 1918 р.

гетьмана. Після церемонії присутніх сфотографували і запросили на урочисте чаювання.

Після гетьманського перевороту обов'язки міністра закордонних справ тимчасово виконував М. Василенко й одним з перших його завдань стало вирішення питання про особу очільника Посольства Української Держави в Німеччині. Саме ним 7 травня 1918 р. на засіданні Ради міністрів було запропоновано урядові відкликати українського посла в Берліні О. Севрюка [46, арк. 5 зв.]. Зрештою 17 травня 1918 р. Рада міністрів зобов'язала Олександра Севрюка передати всі справи першому секретарю посольства Омеляну Козію, який з часу виїзду посла з німецької столиці фактично керував роботою цього українського дипломатичного представництва. Тож із 17 травня О. Козій був призначений повіреним у справах Української Держави в Берліні й виконував ці свої посадові обов'язки до 1 липня 1918 р.¹

Тим часом М. Василенко, як тимчасовий глава МЗС, відвідав із візитами послів Німеччини та Австро-Угорщини у Києві – відповідно барона А. фон Мумма та графа Й. Форгача [38, с. 75]. Саме йому, М. Василенку, за авторитетним свідченням Є. Чикаленка, й належала думка про призначення українським послом до Німеччини Ф. Штейнгеля (запис у щоденнику від 29 травня 1918 р.) [41, с. 37], а невдовзі Д. Дорошенко, що був призначений міністром закордонних справ на місце М. Василенка, також, своєю чергою, зацікавиться цією кандидатурою.

Зі спогадів А. Ніковського відомо, що Ф. Штейнгель погодився стати послом Української Держави в Німеччині під впливом «місцевих масонських груп». Натомість М. Шкільник згадував, що на кандидатурі Ф. Штейнгеля наполіг безпосередньо міністр закордонних справ Д. Дорошенко: «Мін[істр] Дорошенко вважав, що бар. Штайнгель був найбільш відповідною особою на цей найважливіший пост в тодішніх обставинах так своїм соціальним, як і родовим походженням, доброю і відомою репутацією, навіть імпазантною фізичною поставою» [43, с. 127]. Підтверджував той факт і сам Д. Дорошенко: «В колах, що оточували двір Гетьмана, не було недостачі в своїх кандидатах, але я вважав, що послом у Берліні має бути людина, що з одного боку мала б повне довір'я національних українських кіл, а з другого – справді могла би заїмпонувати в Берліні. Отже, я висунув кандидатуру барона Ф. Р. Штейнгеля, людини, яка своєю прихильністю до української національної справи засвідчила цілими роками громадської й культурно-національної діяльності. За найцінніше в Ф. Р. Штейнгелю я вважав його ідеальну громадську чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідкісну, на жаль, у наш час постать справжнього джентльмена» [28, с. 268].

Посол Болгарії в Українській Державі І. Шишманов так змальовував особу Ф. Штейнгеля: «Навідався барон

Штейнгель – його щойно призначили українським послом у Берліні. Красень, високий, років 40–42. Бліде обличчя, довга борода, як у патріарха. Вельми коректний. Його батько – остзеєць, але сам барон німецьку знає погано, французьку також, хоча у дитинстві мав гувернантку – французьку. Говорив про Крим, що його треба втримати – він потрібен Україні». Ф. Штейнгель, власне, не був націоналістом – самостійним, дотримуваяся федералістських поглядів, проте був свідомий своєї відповідальності в державних справах. Відтак, розглядаючи пропозицію очолити українське посольство в Берліні, він попередньо зауважив Д. Дорошенкові, що за умови своєї згоди має намір набрати до посольського штату, перш за все, людей кваліфікованих, без огляду на їхню національну приналежність. «Він зазначив, що розуміє приналежність людей до українства в державному розумінні, а не вузько національному, – згадував Д. Дорошенко, – і через те бажав би запросити на службу людей, котрі хоч досі в українських колах були незвісні й до національного українського напрямку не належали, але територіально походять з України й визнаючи себе громадянами Української Держави, вони будуть добрими й корисними службовцями» [28, с. 270]. У свою чергу, сам Д. Дорошенко наголошував, що «відносини до Німеччини були влітку 1918 р. основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування як держави. Цей стан залежності від Німеччини був утворений фактом присутності на українській території кількох сот тисячної німецької і австро-угорської армій» [26, с. 162–163].

Німеччина де-юре визнала Українську Державу 2 червня 1918 р., а вже 10 червня 1918 р. керуючий Міністерством закордонних справ Д. Дорошенко на засіданні Ради міністрів подав представлення «про призначення на посади посланця при Берлінському уряді й особіно – Германського Імператора барона Штейнгеля», яке члени гетьманського уряду схвалили [46, арк. 46].

Офіційне ж призначення українського посла в Берліні відбулося 21 червня 1918 р. відповідно до постанови Ради міністрів про тимчасові дипломатичні представництва.

Гетьман П. Скоропадський затвердив пропозицію Ради міністрів призначити послом до Німеччини Ф. Штейнгеля, а дещо пізніше у спогадах написав з цього приводу: «В Берлін поїхав барон Штейнгель, найчесніший і найблагородніший українець, що носив лише німецьке прізвище, але навіть не говорив німецькою мовою, що, звичайно, було для його діяльності великою проблемою» [39, с. 266]. Пишучи відручного листа до імператора Німеччини Вільгельма II, гетьман України П. Скоропадський також не скупився на гарні слова у характеристиці свого посланця, наголошуючи, що «видатні здібності барона Штейнгеля і його непохитна відданість інтересам Держави Української – суть для мене запорука того, що він успішно виконає надане йому

¹ О. Козій працював першим секретарем посольства України в Німеччині від 1 лютого по 17 травня 1918 р. З призначенням особи нового посла й, відповідно, закінчення терміну роботи О. Козієм як повіреного у справах Української Держави в Берліні (17 травня – 1 липня 1918 р.), він знову повертається до своєї попередньої посади – першого секретаря українського посольства в Німеччині, на якій перебував до 1 лютого 1920 р. Від 1 лютого 1920 р. О. Козій був переведений секретарем до Дипломатичної місії УНР в Стокгольмі, а від 1 серпня 1920 р. його було переведено до Дипломатичної місії УНР у Лондоні [71; 32, с. 6–7].

одповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Німецькою Державою і що він виявить себе гідним довіри Вашої Величності» [57, арк. 6–6зв].

10 червня 1918 р. уряд ухвалив тимчасові штати Посольств і місій Української Держави [16; 18]. Юридичною ж підставою діяльності українських дипломатичних служб за Гетьманату 1918 року став закон від 14 червня 1918 р., згідно з яким представництва України в цих країнах поділялися на посольства 1–го та 2–го розрядів [27, с. 149]. 19 червня Рада міністрів прийняла законопроект про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави та асигнування 1 млн 127 тис. 72 крб 26 коп. на їхнє утримання, який гетьман затвердив 21 червня, а також ухвалила започаткувати при Посольстві в Берліні посади священника і псаломщика. Було вирішено також призначити радником українського Посольства в Німеччині О. Іванова [46, арк. 59–60зв].

Юридично Посольства Української Держави в Австро-Угорщині, Німеччині, Туреччині та Болгарії були засновані відповідно до постанови Ради міністрів Постанову «Про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави і про асигнування 1,127.072 карбованців 26 коп. на їх утримання» від 21 червня 1918 р. і фактично продовжили діяльність дипломатичних представництв УНР, започаткованих Центральною Радою [27, с. 150]. Ключового значення, зважаючи на наслідки для України Берестейського договору, логічно набули ролі Посольств у Берліні та Відні. Постановою, зокрема, визначалося «аж до часу остаточної ратифікації мирового договору вислати тимчасові дипломатичні представництва Української Держави до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії та Румунії» [17]. Із зазначеної суми на утримання українського тимчасового представництва у Німеччині виділялося до кінця 1918 р. 270 тис. 83 крб 33 коп. (номінально від 16 березня).

Посольство Української Держави в Німеччині (як і відповідні посольства в Австро-Угорщині¹, Болгарії² та Туреччині) мало першу категорію дипломатичних представників (міністрів–резидентів, які акредитувалися головами держав)³. Діяльність його, як і інших посольств такого рангу, була затверджена постановою Ради міністрів від 21 червня 1918 р. [34, с. 322], а офіційно посада посла визначалася як «Надзвичайний посланник і уповноважений міністр Української Держави при цісарському правительстві в Німеччині» [58, арк. 36], проте досить часто в дипломатичному листуванні зустрічалися такі спрощені посадові назви, як «пан представник Української Держави в Берліні», «пан представник Української Держави при цісарському правительстві німецької держави» тощо [58, арк. 36]. Український посол в Німеччині отримував річну платню на рівні членів уряду держави – 24 тис. крб., крім того, йому асигнувалося також 80 тис. крб представницьких та 25 тис. крб. роз'їзних коштів [16].

¹ Про українсько–австрійські фінансові відносини дивіться у статті автора «Фінансові взаємини України з Австро-Угорщиною (кінець 1917–1918 рр.)» [11, с. 153–185].

² Про українсько–болгарські дипломатичні відносини докладніше дивіться у статті автора «Українсько–болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918–й» [9, с. 47–58].

³ Докладніше дивіться у статті автора «Законодавче та нормативно–правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р.» [3, с. 28–36].

Штати посольств Української Держави I розряду визначалися наступним чином: посол або посланник чи уповноважений міністр (посада III класу із річною зарплатнею у 24 тис. крб.), радник Посольства (посада IV класу, 18 тис. крб. на рік), старший секретар (посада V класу, 15 тис. крб. на рік), два секретаря (посада VI класу, 12 тис. крб. на рік кожному), бухгалтер (посада VII класу, 9 тис. крб. на рік), два старших канцелярських урядовця (посада VIII класу, 9 тис. крб. на рік кожному), два молодших канцелярських урядовця (посада IX класу, 6 тис. крб. на рік кожному), два драгомана (посада VII класу, 9 тис. крб. на рік кожному).

Крім того, Посольствам I розряду мало асигнуватися: 80 тис. крб. – на представництво послові, посланникові або уповноваженому міністрові, 15 тис. крб. – на канцелярські видатки, 15 тис. крб. – на оренду помешкання послові, посланникові чи уповноваженому міністрові, 20 тис. крб. – на винаймання помешкання Посольству, 25 тис. крб. – на роз'їзди послові (посланникові або уповноваженому міністру), 12 тис. крб. – на роз'їзди радникам і секретарям (по 3 тис. крб. кожному) та ще 33 тис. крб. – радникам, секретарям, канцелярським урядовцям, бухгалтерам і драгоманові на оренду помешкання (по 3 тис. крб. кожному). Загалом же на утримання і видатки 12–ти співробітників (дипломатів і службовців) Посольства Української Держави I розряду передбачалося асигнувань на суму у 338 тис. крб. на рік [16; 18].

При цьому радники Посольств, секретарі та драгоmani при призначенні на свої посади мали отримувати одноразову допомогу в розмірі 2 тис. крб. на екіпірування, а молодші канцелярські урядовці повинні були виконувати також і обов'язки дипломатичних кур'єрів [16; 18]. Варто додати, що 26 серпня гетьман затвердив урядову постанову про додаткове асигнування ще 80 тис. крб. на оренду помешкання в Берліні Посольством Української Держави в Німеччині [21], а 19 жовтня – Закон «Про зміну і доповнення закону від 14 червня 1918 року про штати Посольств Української Держави I і 2 розряду» [22]. Зокрема було ухвалено асигнувати в рахунок річного бюджету МЗС 230 тис. крб. «на заснування фонду для видання дипломатичним представникам Української Держави за кордоном та всім урядовим особам в дипломатичних представництвах добових грошей в розмірі, який встановлюється для кожного представництва розпорядженням Міністра Закордонних Справ» [22]. Щодо Посольств I розряду зміни торкнулися однієї з посад молодшого канцелярського урядовця, яку було трансформовано у в посаду аташе Посольства з зарахуванням її до дипломатичного корпусу, а особам, які були би призначені на цю посаду, постановлялося видавати одноразову допомогу на обмундирування в розмірі 2 тис. крб. кожній [22].

Посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель прибув до Берліна 1 липня 1918 р. й того ж дня дав інтерв'ю німецькій газеті «Lokal Anzeiger» [72]. Вірчі грамоти з рук кайзера Вільгельма II Ф. Штейнгель отримав 9 листопада 1918 р., це була остання аудієнція в імператора (28 листопада Вільгельм II зрікся престолу).

Попри те, що ще за існування УНР на утримання українського представництва в Німеччині (станом на 16 березня 1918 р.) мало б бути асигновано 270 тис. 083 руб. [30, с. 164], відповідні кошти надходили із

запінненням і в недостатній кількості. На перших порах посольство винаймало квартиру в Берліні, на яку урядом, за клопотанням Ф. Штейнгеля й з пропозиції міністра фінансів А. Ржепецького, 23 липня 1918 р. було збільшено відпуск коштів до 65 тис. крб. [46, арк. 128–130].

Ще перебуваючи у Києві, Ф. Штейнгель почав перейматися придбанням у Берліні нового більш пристойного приміщення для Посольства в найдорожчому кварталі міста – в районі Тіргартена [58, арк. 19]. Тож, аби не витратитися на прокат мебльованого будинку, посол звернувся до міністра закордонних справ із пропозицією «про асигнування 250.000 карб., поверх асигнованих раніше 50.000 карб., на придбання обстановки для посольського дому і Посольства з тим, щоб ця сума висилалась по третинам року» [58, арк. 19]. Зрештою, будівлю для українського Посольства було придбано за загальну суму в 1 млн марок на вулиці Kronprinz-Ufer, 10 у німецькій столиці [58, арк. 48]. Структура Посольства на той час мала таку складову: Дипломатичний відділ; Господарський відділ; Канцелярія; Консульський відділ; Інформаційний відділ.

Пам'ятаючи позицію Ф. Штейнгеля щодо свого бачення підходів до формування персонального складу посольських працівників, яку сьогодні кваліфікували б як принцип фахової підготовки і державного патріотизму, міністр закордонних справ Д. Дорошенко прийняв аргументи новопризначеного посла, але водночас зауважив на тому, що представники Української держави повинні представляти не тільки українську державність, а й українську національність. Отже, виходячи з комплексу вищевказаних критеріїв, дипломатичні службовці, на його думку, мали би бути не лише фахівцями своєї справи, а й патріотами України.

Тож, саме з об'єднання всіх цих вимог Ф. Штейнгелем і було сформовано штати посольського представництва Української держави в Німецькій імперії, коли одну частину дипломатичних службовців, залучених до роботи Посольства за часів УНР, було залишено, а іншу оновлено [28, с. 270–271]. У підсумку особистий склад Посольства Української держави в Берліні на чолі з Ф. Штейнгелем набув такої конфігурації: Олександр Іванов (радник посольства), Іван Товстоліс (старший секретар), Віктор Ланін (секретар), Юрій Павлович (старший канцелярський урядовець), Антін Коваленко (старший канцелярський урядовець), Денис Давидів (молодший канцелярський урядовець), Василь Свінціцький (перекладач), Мориц Круль (позаштатний канцелярський урядовець за вільним наймом), Павло Федоренко (особистий секретар), Анатолій Кулаковський (урядовець з особистих доручень при міністрі; супровідник посла до Берліна), барон Володимир Штейнгель (син посла), Альма Коваленко (дружина старшого канцелярського урядовця), Афанасій Мельниченко (лакей пана посла) [57, арк. 26].

У додаток, відповідно до рішення Ради міністрів від 22 червня 1918 р., морський міністр мав також подати

урядові законопроект та кандидатуру на посаду морського агента в Берліні (як і в Константинополі (Істамбулі), Відні, Софії та Яссах) [46, арк. 64]. 4 липня 1918 р. гетьманом було затверджено Закон «Про установаження посад військово–морських агентів в складі посольств Української держави». Ним, зокрема, було установлено запровадити у складі українських Посольств в Німеччині, Австро–Угорщині та Румунії посади військово–морських агентів. Кожному з них визначалося річне утримання у 12 тис. крб., а також мали бути виділені кошти на роз'їзди (3 тис. крб.), на винаймання помешкання (3 тис. крб.), а також на оплату щорічної зарплатні (по 6 тис. крб.) для призначеного в розпорядження кожного військово–морського агента писаря [19].

Того ж дня П. Скоропадський затвердив Закон «Про встановлення посад військових агентів Української держави при Посольствах і про штати їх», згідно з яким при українських Посольствах у Берліні (Німеччина) та Відні (Австро–Угорщина) запроваджувалися посади військових агентів I розряду [20]. Кожен військовий агент I розряду прирівнювався за військовим рангом до «отамана бригади» й мав річне утримання у сумі в 16 тис. 200 крб. (10 тис. 800 крб. – основне й 5 тис. 400 крб. – додаткове утримання). Крім цього військові агенти мали одержувати по 300 крб. кожен на передплату часописів і журналів та по 500 крб. «підйомних» одночасово. Передбачалося також, що військовим агентам на перший рік служби мало б виділятися іще по 3 тис. крб. «на купівлю вільної одежі» (у два терміни: 1 тис. 500 крб. при прибутті за місцем призначення й стільки ж – після півроку служби). У випадкові службових роз'їздів за кордоном вони (або їхні заступники) отримували аванс у 2 тис. крб. (в рахунок платні за дійсну вартість проїзних квитків 1–го класу (в т.ч. авансом по 400 крб. і по 15 крб. добових).

Військові агенти мали вільно користуватися посольськими «помешканнями з обстановкою, видатками на канцелярські потреби, пишучою машинкою, писарями, курерами та автомобілями» [20]. У випадку ж неможливості таких послуг, агенти могли б одержувати додатково щорічно ще 12 тис. 900 крб. з яких визначалося: 3 тис. крб. – на оренду квартири з меблюванням, 1 тис. 200 крб. – на канцелярські видатки, 3 тис. 600 крб. – на наймання писаря, 3 тис. 600 крб. – на кур'єра, 1 тис. 500 крб. – на купівлю пишучої машинки.

Невдовзі склад Посольства Української держави в Німеччині набув такого вигляду: надзвичайний посол і повноважний міністр Української держави – Федір Штейнгель; радник – Роман Смаль–Стоцький; радник – Олександр Іванов; 1–й секретар – Омелян Козій; старший секретар – Іван Товстоліс; секретар – Володимир Левицький; секретар – Густав Фрід; секретар – Віктор Ланін; секретар – Всеволод Козловський; перекладач – Олекса Шостаков; перекладач – Ольга Шостакова; старший урядовець – Юрій Павлович; старший урядовець – Володимир Хотько; торговельний агент – д-р Микола Страдомський; аташе – Дмитро Матвієв; бухгалтер – Антон Коваленко; дипломатичний кур'єр – Володимир Пожидаєв; дипломатичний кур'єр – Олександр Макаров.

Пізніше, вже на еміграції, міністр закордонних справ критикував Ф. Штейнгеля через те, що склад нового посольства був сформований не за національною ознакою, позаяк співробітники, обрані Ф. Штейнгелем,

хоча й сумлінно виконували свої обов'язки, набули в Німеччині характеристики, що вони «росіяни з українського посольства» [28, с. 271]. На подібні закиди, зокрема й щодо власної особи, посол відповідав, що «знайомити з Україною повинні спеціалісти, суспільство, лекції, книги та ін., я готовий допомагати, але мої обов'язки, як я розумію, зміцнити Державу, підняти її престиж і зміцнити ті дружні відносини, які повинні бути між Україною та іншими державами, головним чином Німеччиною» [64, арк. 47]. Тим не менш, багато хто з тогочасних українських діячів, як, наприклад, М. Шкільник, усе ж вважали, що кадрові зміни, які здійснив Ф. Штейнгель, були помилкою, хоча й він «як посол мав право змінити персонал посольства. На тій підставі він звільнив деяких попередніх урядовців–українців і на їх місце прийняв урядовців російської національності. Тому посольство мало опінію російського посольства, а він сам – «єдинонеділимця»» [43, с. 127].

Попри таке упереджене ставлення серед окремих вітчизняних діячів (надто свідомих національної приналежності), українське Посольство в Німеччині не лише діяло досить ефективно з огляду на щоденну рутинну працю, а й брало на себе дипломатичну ініціативу та виконувало важливі публічно–представницькі функції. Оразу ж по прибутті до Берліна Ф. Штейнгель¹ відвідав міністра закордонних справ Німеччини Р. фон Кюльмана. Невдовзі (в липні ж 1918 р.) український посланець зустрічався з директором юридичного департаменту МЗС Німеччини паном Крігом щодо питання про державний борг Росії. Йшлося про намір поділити його між державами, що утворилися на уламках царської імперії. Німці (в особі Кріге) наполягали на потребі Україні негайно визначитися щодо власної частки (на тоді вже почала працювати відповідна більшовицько–німецька комісія). Ф. Штейнгель прагнув увести до складу цієї комісії українських представників, Кріге ж натомість вважав за доцільне передати ці «клопоти» у відання самих німців, хоча й не заперечував проти спостерегаєчів від України, які на той момент знаходилися в Берліні [58, арк. 21]. Водночас Ф. Штейнгель висловив думку про недоцільність поспіху у визначенні української долі від російського імперського боргу, позаяк поміж Росією та Україною ще не було укладено мирного договору (як не було відомо й чисельності самостійних держав, на які зрештою поділилася колишня Росія). Станом же на 31 серпня 1918 р. Посольство України в Німеччині не мало змоги напряму підтримувати дипломатичні взаємини з представниками більшовицької Росії, а за потреби мусило звертатися безпосередньо до свого МЗС у Києві, яке й розв'язувало певні питання з відповідним наркоматом РСФРР [60, арк. 43]. Так само, на думку українського посла, на заваді цьому був і факт тимчасової нератифікації мирного договору між Німеччиною та Українською Державою. Торкнулися перемовники й питання розподілу морських кораблів колишньої Російської імперії. Позиція Кріге полягала в тому, що «для Української Держави певне буде неприємно, щоб

весь флот перейшов до Туреччини», тож варто вирішити його негайно. Однак Ф. Штейнгель відповів, що не правомочний розглядати це питання, тому до Берліна буде відряджено окремого представника Українського морського міністерства [58, арк. 21].

Посольство не лише справно виконувало свої безпосередні завдання в Німеччині, а й підтримувало гарні зв'язки з дипломатами нейтральних держав (Іспанія та Нідерландів) [13, с. 219] та сприяло налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії і Грузії з Українською Державою [33, с. 203]. Чи не відразу по прибутті Ф. Штейнгеля в Берлін його відвідали високопосадовці дипломатичних місій Іспанії князь Ф. Радзивілл, представник Фінляндії доктор Г. Гуммерус і Е. Шифф, італійський посол (як приватна особа), колишній посол Росії в Японії, потім у Вашингтоні, барон Розен [58, арк. 10].

Гетьман та його урядовці передбачали можливість поразки Німеччини та її союзників у Світовій війні. Саме тому перші спроби встановити контакти з нейтральними державами, а через них з представниками Антанти розпочалися з українського боку ще влітку 1918 року. Тоді Києву вдалося заслати свого представника до Швейцарії, який повернувся в Україну з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді з пропозицією вступити в ділові зносини. Швейцарія пропонувала також відрядити до неї українського представника й обіцяла направити свого до Києва. Зацікавленість у співпраці з Україною виявили й швейцарські торговельно–промислові кола. Д. Дорошенко писав, що головним на той час завданням української політики було «визволення з–під опіки наших союзників, німців та австро–угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з–під опіки Німеччини і визволитися від присутності на українській території австро–угорських військ» [25, с. 129; 28, с. 17]. Крім того, гетьманський міністр закордонних справ прагнув домогтися від Німеччини сприяння в питанні «допуску представників самостійної України на мировий конгрес» [14, с. 151].

Тож гетьман та члени його уряду передбачали можливу поразку Німеччини в Першій світовій війні, тому увага приділялася також встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них – з державами Антанти [4, с. 120]. Так, у конфіденційному листі від 6 липня 1918 р. до Д. Дорошенка Ф. Штейнгель доповідав про свою розмову тет–а–тет з представником Фінляндії: «Пан Гуммерус висловив побажання про взаємне визнання і утворення тісного контакту між Україною і Фінляндією [...] Я гадаю, Пане Міністре, що Ви цілком підтримуєте сприяюче рішення питання про визнання Українською Державою Фінляндської Держави і вживете заходів щодо утворення між Україною і Фінляндією міцного зв'язку, бо для молоді держави елемент признання має величезну міжнародну роллю. Я з свого боку по одержанню від Вас інструкції, якщо вони, в чому я не сумніваюсь, будуть погожі, вживу всіх заходів щодо найскоршого вирішення порушених питань» [58, арк. 23]. Йшлося й про те, що Фінляндія мала намір повернути на батьківщину 2 тисячі українців–військовополонених, що служили в колишній російській імператорській армії. Як наслідок, вже 20 серпня 1918 р. д–р Г. Гуммерус виїхав до Києва

¹ Про життя та діяльність Ф. Штейнгеля докладніше дивіться у статті автора: «Федір Штейнгель – меценат, громадсько–політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині» [10, с. 95–124].

на чолі делегації фінського уряду, про що Ф. Штейнгель заздалегідь повідомляв телеграмою міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка [30, с. 279].

Слід також зауважити, що попри заяви представників урядів Фінляндії, Швейцарії та Швеції про те, що вони погоджуються визнати незалежну Українську Державу й готові були налагодити з нею дипломатичні відносини [58, арк. 11], проте насправді становище було не таке вже й просте. Адже внаслідок Світової війни Європа поділилася на два воюючих табори, а нейтральні держави не надто квапилися порушити власну рівновагу своєї хиткої недоторканності в цьому протистоянні. Так, наприклад, показовою була позиція Іспанії (і не тільки), посол якої, П. де-Барнабе, у розмові з Ф. Штейнгелем заявив, що визнання України з боку його держави могло б відбутися у випадку, «якби одна з держав Згоди особливо Франція, визнала б сучасний стан річей на Україні» [58, арк. 11]. Коментуючи цю заувагу в листі до Д. Дорошенка, Ф. Штейнгель безбідстванно висловив сумнів щодо швидкого визнання Францією Української Держави.

У посольстві міркували відповідно до реального стану тогочасного військово-політичного розмежування в Європі й становища в цьому протиборстві України. Водночас посол у Німеччині та його співробітники обгрунтовано вважали, що прискорити таке (де-юре) визнання щонайширшим колом держав могло б відрядження низки спеціально призначених Посольство до усіх столиць, які роз'яснили б їхнім урядам стан справ в Україні й офіційно звернулися б до їхнього керівництва про визнання її як самостійної держави [58, арк. 11]. Власне, саме на цей шлях згодом, відповідно до певних змін на світовій політичній шахівниці та послаблення ізоляційного тиску на Київ з боку Берліна та Відня, і пристав як сам гетьман П. Скоропадський, так і уряд Української Держави та його дипломатичне відомство.

Іншою телеграмою (від 30 липня 1918 р.) український посол повідомляв свого міністра про відвідини 6 червня українського представника в Німеччині О. Козія (Ф. Штейнгель тоді ще не був призначений послом у цій країні) міністром закордонних справ Грузинської Республіки А. Чхенкелі з нототою про визнання Україною Грузії, яку й було передано О. Козієм українському урядові 9 червня¹. Зазначалося також, що 25 липня українське Посольство знову відвідали представники Грузії в Німеччині Авалов і Гегечкори й «знов просили» визнання Україною Грузії як самостійної держави. Вони вкотре заявили, що Грузія не бачить жодних перешкод до визнання України. Від себе особисто Ф. Штейнгель у телеграмі додав: «Прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновельможному Пану Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установлення дипломатичних відносин Грузія негайно може командувати свого постійного Представника в Київ» [63, арк. 23].

Зрештою, в одному з приватних листів до міністра закордонних справ Д. Дорошенка Ф. Штейнгель не без гордості й самоповаги написав про поточні підсумки своєї дипломатичної діяльності: «Усі віддають офіційно мені візити. Я вважаю, що цим я, хоч і не зовсім офіційно, ввів Україну в родину тутешніх представників народів і,

маю надію, що це врешті-решт посприє найскорішому офіційному визнанню України» [64, арк. 85].

30 липня 1918 р. Ф. Штейнгель ставив Київ до відома, що 25 липня до нього звернувся з листом посол Туреччини Хаккі Паша, в якому йшлося про потребу поновлення поштово-телеграфного зв'язку між Українською Державою і Туреччиною, не очікуючи ратифікації між ними мирного договору. Тож український посол, зауважуючи на тому, що кабель між Одесою та Істамбулом поновлено, просив надати відповідні розпорядження щодо цієї справи, а також принагідно звертався до міністра закордонних справ якнайшвидше вирішити питання поштово-телеграфних зносин між Українською Державою та Німеччиною. Ф. Штейнгель наголошував на тому, що «це дуже важливо для своєчасних зносин зі своєю вітчизною українських громадян, які за різними причинами зараз знаходяться в Німеччині, а також важливо і через те, що зносини за прямим проводом не можуть задовольнити всіх вимог біжучого життя нашого посольства» [59, арк. 32].

Оперативний і постійно діючий зв'язок з Києвом був ще однією проблемою, яку від свого уряду вимагав якомога швидше вирішити український посол у Берліні, справа з яким у перші місяці існування гетьманського Посольства в Німеччині не була належним чином налагодженою, що, звісно ж, не сприяло максимально плідній діяльності вітчизняної дипломатії. Так, листом від 12 липня 1918 р. Ф. Штейнгель з цього приводу наголошував Д. Дорошенкові: «Прошу відповідного розпорядження Вашого, Пане Міністре, про інформацію мене по біжучим справам не менш двох раз на тиждень, а для цього можна викликати всякий раз до прямого проводу старшого секретаря посольства пана І. Товстоліса, або секретаря посольства пана В. Ланіна, при чому дні і час цих щотижневих розмов при першій же розмові повинне бути зазначено. Крім того прошу, Пане Міністре, Вашого негайного розпорядження по канцелярії, щоби посольству в Берліні висилались всі українські часописи, починаючи з «Державного Вістника». Дуже прошу Вас, Пане Міністре, мені в цьому не відмовити, позаяк це необхідне для зв'язку між мною і життям держави» [58, арк. 8]. Актуальність такого прохання була продиктована самим життям.

Зрештою, невдовзі погана поінформованість посла призведе на початку серпня 1918 р. до отримання ним догани від МЗС Української Держави. Причиною стало інтерв'ю Ф. Штейнгеля німецькій газеті «Fosische Zeitung» [30], зокрема щодо вбивства в Києві 30 липня 1918 р. німецького фельдмаршала Г. Айхгорна².

² Фельдмаршала Г. Айхгорна та його ад'ютанта було смертельно поранено в обідню пору 30 липня 1918 р. у Києві бомбистом Б. Донським, що належав до бойової групи російських есерів. Того ж дня о 10-й годині вечора Г. Айхгорн помер. 1 серпня 1918 р. у Києві в лютеранській кірсі Св. Катерини за Г. Айхгорном було відслужено панахиду. За два дні вулицями української столиці від Катерининської по Хрещатику і Бубіковському бульвару до залізничного вокзалу відбулася траурна процесія, що везла тіла Г. Айхгорна та його ад'ютанта В. Дреслера для відправки на Батьківщину. За дорученням П. Скоропадського з Києва до Берліна тіла супроводжував генерал К. Середін. Г. Айхгорна з державними і військовими почестями поховали у Берліні 6 серпня 1918 р. Від Української Держави на церемонії були присутніми посол України в Німеччині Ф. Штейнгель та представник гетьмана ген. К. Середін, якого незадовго до цього було призначено військовим аташе Української Держави в Румунії.

¹ Про українсько-грузинські дипломатичні відносини докладніше дивіться у статті автора «Україна – Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.)» [7, с. 124–142].

Справа полягала в тому, що, за повідомленням преси, відповідальність за цю акцію взяли на себе російські ліві есери, проте посол України в Німеччині заявив, що замах на Г. Айхгорна – справа рук українських «лівих» опозиціонерів [58, арк. 25]. Враховуючи власну помилку, Ф. Штейнгель у відповідному повідомленні у Київ просив Міністерство закордонних справ щоденно сповіщати його про ситуацію в Україні, надсилали Посольству всі газети політичних партій, які виходили українською й польською мовами [58, арк. 47]. У свою чергу уряд Української Держави, з метою посилити українську інформаційно–пропагандистську діяльність в Німеччині, 21 серпня 1918 р. ухвалив законопроект про асигнування 38 тис 600 крб. «на видання щоденної газети німецькою мовою» [46, арк. 177].

Тим часом у наприкінці літа 1918 р. військово-становище Німеччини на Західному фронті кардинально змінилося, наступ альянтів під командуванням маршала Ф. Фоса наближав німецьку армію до критичної межі, зростала напруга й у середині держави. Усе це зумовило поглиблення ставлення німецького уряду щодо України й початок щільнішого зближення між очільниками держав – кайзером Вільгельмом II і гетьманом П. Скоропадським. Відтак дипломатичні служби обох країн розпочали підготовку до особистої зустрічі голів держав на вищому рівні.

12 серпня 1918 р. голова Ради міністрів Ф. Лизогуб доповів урядовцям про свій намір здійснити службову поїздку до Берліна [46, арк. 162]. 17 серпня 1918 р. до Німеччини відбула офіційна урядова делегація Української Держави на чолі з головою Ради міністрів Ф. Лизогубом та у складі заступника міністра закордонних справ О. Палтова й (у якості секретаря) особистого ад'ютанта гетьмана, князя В. Кочубея¹. У Берліні члени делегації провели кілька зустрічей і обговорень торговельно–економічних та політичних проблем з державним секретарем закордонних справ Німеччини П. фон Гінце. На переговорах було розглянуто також питання ратифікації Берестейського договору, холмську, донську, кримську й бессарабську проблеми, а також окремі деталі фінансово–економічного характеру.

¹ Для налагодження успішного товарообміну з державами Четверного союзу ще у травні 1918 р. з Києва у Німеччину було відправлено спеціальну Торгівельну делегацію до Центральних держав з питань промисловості, торгівлі та сільського господарства на чолі з В. П. Кочубеєм.

З'явилися зрушення і в наболілому питанні щодо армії та флоту. Звісно ж, відвідини такого рангу готувало все українське Посольство, зокрема й посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель. Делегація відвідала майже всі промислові центри цієї країни. У самій Німеччині утворилася спілка «Ausfuhr Gesellschaft», що об'єднала навколо себе фінансово–промислові кола, зацікавлені в розвитку торгівлі з Україною (саме на «Ausfuhr Gesellschaft» німецька сторона покладала великі надії в плані економічної експансії в Україну і заволодіння її ринком). Делегація, власне окрема група на чолі з В. Кочубеєм, шукала в Німеччині також і нових економічних партнерів й вела досить плідну та енергійну боротьбу з монополістськими зазіханнями «Ausfuhr Gesellschaft»².

Візит мав досить успішні наслідки для України. Проте виявилися й прикрі інциденти. Йдеться, зокрема, про надруковане в німецьких газетах інтерв'ю голови українського уряду Ф. Лизогуба, якому німецькі журналісти приписали йому думки про нібито можливість співіснування України з Росією на засадах Переяславського договору часів Гетьманату Б. Хмельницького. Цей факт збентежив членів Ради міністрів у Києві, які на своєму засіданні 23 серпня 1918 р. мали зв'язок прямим дротом із Берліном й заслухали заяву свого прем'єр–міністра з цього приводу. Ф. Лизогуб завіряв колег, що сталося прикре непорозуміння через неправильний переклад його слів німецькими журналістами. Насправді ж, стверджував Ф. Лизогуб, він говорив про минуле України, що було обперте на Переяславський договір, а щодо тогочасної Української Держави – було підкреслено її повну самостійність. У підсумку, у відповідності із викладеними з Берліна Ф. Лизогубом аргументами, члени Ради міністрів у Києві ухвалили доручити міністрові закордонних справ Д. Дорошенку виробити спростування інтерпретації слів українського прем'єра німецькою пресою й опублікувати його у газетах [46, арк. 178].

Крім того у Німеччині Ф. Лизогуб і О. Палтов не змогли остаточно розв'язати проблему створення українського війська й передачі німцями Україні Чорноморського флоту. Відтак приїзд до Берліна голови українського уряду та заступника міністра закордонних справ, що водночас був довіреною особою глави Української Держави [5, с. 869–881], став лише прелюдією до більш вагомої дипломатичної події – особистої зустрічі кайзера Вільгельма II та гетьмана П. Скоропадського.

Український гетьман виїхав з Києва до Німеччини з офіційним візитом 2 вересня 1918 р. у супроводі свого ординарця А. Західова, німецького графа В. Альвенслебена, ад'ютанта Г. Зеленецького та особистого радника і заступника міністра закордонних справ О. Палтова [2, с. 605–615]. На порядку денному візиту було вирішення важливих питань внутрішньої і зовнішньої політики України, зокрема розв'язання Холмського, Бессарабського та Кримського вузлів, а також питання отримання згоди Берліна на перерачу

² Докладніше про торговельно–економічну співпрацю Української Держави з Німеччиною дивіться у статті автора «Торгівельно–промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р.» [6, с. 353–396].

Українській Державі Чорноморського флоту та на формування національної української армії для боротьби з більшовиками. Сам П. Скоропадський так згадував про мету візиту до Німеччини: «Усі ці гострі питання переконували мене в необхідності їхати у Берлін, і я сказав барону Мумму, що хочу їхати у Берлін... Нарешті, в останніх числах серпня я отримав повідомлення по таємному від Мумма, що імператор запрошує мене 5-го на побачення з ним в Вільгельмсауе. Як я вже казав раніше, я відчував, що їхати у Берлін потрібно, позаяк ціла низка питань могла бути вирішена мною тільки там. З них, звичайно, найголовнішим було чітке визначення нашої політики щодо більшовиків і, в залежності від цього, підготовка української армії, головним чином, з офіцерського складу, на зразок денікінської, для спрямування на наші кордони і звітти, за першої нагоди, для вторгнення у Великоросію» [39, с. 271].

3 вересня 1918 р. спеціальний потяг Української Держави із гетьманом всієї України прибув у Потсдам, а 4 вересня – до столиці Німеччини, де висока українська делегація зупинилася в готелі «Adlon». Візит гетьмана до Німеччини був насичений перемовинами та зустрічами.

5 вересня о першій годині дня П. Скоропадський відвідав Посольство Української Держави в Берліні, де йому були представлені усі чини дипломатичного представництва. Після цього гетьман виявив згоду знятися на пам'ятну світліну в колі дипломатів і співробітників посольства, а о пів на другу дня усі присутні поспідали із високим гостем.

О 20-й годині вечора П. Скоропадський, у супроводі свого почету (О. Палтов, Г. Зеленецький, А. Західов) та посла України в Німеччині барона Ф. фон Штейнгеля, мав зустріч із райхсканцлером Німеччини бароном Г. фон Гертінгом, його дружиною та заступником державного секретаря Г фон Буше-Гадденгаузенем. Ввечері того ж дня райхсканцлер дав гетьманові урочистий обід на сто персон, після якого відбувся великий прийом (раут) за участю української делегації, старших чинів українського посольства, німецького дипломатичного корпусу, міністрів і вищих військових та цивільних урядовців.

Вранці 6 вересня гетьманові П. Скоропадському наніс візит-відповідь райхсканцлер Г. фон Гертінг, після чого голова Української Держави з почетом відбув у Кассель, де відвідав місцеву картинну галерею. Того ж вечора офіційна українська делегація вирушила до замку Вільгельмсгеге у 6 км від Касселя, де перебував кайзер Вільгельм II. Під час першої ж зустрічі сам на сам між гетьманом та імператором, П. Скоропадському було вручено німецьку

нагороду – великий хрест ордена Червоного Орла. Після цього Вільгельм II запросив до свого кабінету О. Палтова й чинів гетьманського почету, яким також було вручено відзнаки німецьких орденів [26, с. 264]. Наступного дня, за сніданком, О. Палтов і Г. Зеленецький сиділи обабіч імператора, а гетьман навпроти кайзера. Як повідомляло офіційне Українське телеграфне агентство (УТА), візит носив надзвичайно привітний, сердцевий і щирий

характер. За столом імператор виголосив промову і підняв тост за славу пана гетьмана й процвітання України. У своїй промові, виголошеній українською мовою, П. Скоропадський сердечно дякував Вільгельму II [29].

Цікаво, що після сніданку та загальної бесіди із П. Скоропадським, імператор відійшов разом із ад'ютантом та Й. Берхемом перемовитися особисто з товаришем міністра закордонних справ і, водночас, особистим секретарем і довіреною особою гетьмана О. Палтовим [39, с. 276]. Цей факт, з свого боку, свідчить про вагу, яку мав у гетьманському істеблішменті той германофільський налаштований «сірий кардинал» П. Скоропадського.

Увечері того ж дня українська делегація (о 20-й годині) вже обідала в Ганновері в імператорських кімнатах вокзалу разом із графом Й. фон Берхемом, графом В. фон Альвенслебенем та Майером.

7 вересня П. Скоропадський мав бесіду з німецьким міністром закордонних справ П. фон Гінце, після чого відвідав послів союзних держав, а також іспанського посла (старшину дипломатичного корпусу в Берліні). Увечері гетьман разом із кайзером та почетом супроводу з обох сторін й німецьким послом в Україні А. фон Муммом насолоджувалися виставою в берлінській імператорській опері. Зауважу принагідно, що увесь час візиту П. Скоропадського кайзер Вільгельм II називав гетьмана не інакше як «Ваша Світлість Ясновельможний», що звісно ж тішило самолюбство очільника Української Держави.

8 вересня гетьман відбув із поїздкою у Спа, де поспідав і зустрівся із фельдмаршалом П. фон Гінденбургом, а потім – були відвідини вілли Кугель та її власника Б. Круппа й оглядини його заводів в Ессені. Увечері ж на П. Скоропадського очікувала вечеря у Кельні у присорборному готелі. Не буде зайвим також нагадати, що наслідком відвідин заводів відомого промислового магната Болена Круппа в Ессені, де чудово, як на ті часи, було налагоджено побутове життя робітництва, П. Скоропадський загорівся намірами створити робітничі міста-сади в Україні. Сам гетьман з цього приводу згадував: «Мене не стільки в даному випадковці цікавили заводи, які вимагали значно більшого часу для вивчення їх, спеціальної підготовки, котрої в мене не було, скільки питання постановки робітничого питання, робітничі містечка, про які мені доводилося стільки читати та чути. Останнє мало особливу цікавість для мене в зв'язку з тим новим Києвом, який ми передбачали будувати в майбутньому і при якому

хтілося використати весь досвід Заходу. Все, що я бачив в Ессені, перевищило всі мої очікування» [39, с. 276].

Слід зауважити й на тому, що П. Скоропадський не взяв О. Палтова із собою у поїздку до Кілля, Кельна та на оглядини заводів Б. Круппа, а спеціально залишив його у Берліні для з'ясування цілої низки кардинальних і важливих питань. Серед таких були, зокрема, проблеми Криму, питання внутрішньої ситуації в Німеччині та, в цьому контексті, знайомство із лідерами соціалістичних партій, що були депутатами Райхстагу. Із останнім завданням, до речі, на думку самого гетьмана, О. Палтов впорався «дуже погано» [39, с. 280], очевидно, недооцінюючи значення й впливовість соціал-демократичних партій у тогочасній Німеччині.

9 вересня П. Скоропадський повернувся до Берліна й відвідав, зокрема, ставку німецького Верховного головнокомандування, де мав зустріч із П. фон Гінденбургом та Е. фон Людендорфом, а наступного дня (10 вересня)¹

¹ Цього дня, 10 вересня 1918 р., у Києві між Українською Державою, з одного боку, та Німеччиною та Австро-Угорщиною, з іншого боку, було укладено нову Економічну угоду на 1918/1919 господарчий рік. Щодо зобов'язань гетьманського уряду, то згідно угоди, з усього хліба, виготовленого у цей термін Україною, 65% мало піти на її внутрішні потреби (включаючи утримання військ Центральних держав, розташованих на її терені), а 35% – на вивіз до Німеччини та Австро-Угорщини. Крім того Україна зобов'язувалась також експортувати у 1918/1919 рр.: 115 млн пудів хліба, 11 млн пудів великої рогатої худоби, 300 тис. вівців, 1 млн гусей, 1 млн іншої птиці, 400 тис. пудів сала, 60 тис. масла й сиру, 6,5 млн. пудів цукру, 196 млн штук яєць, 200 тис. пудів м'ясних ковбас, 11 тис. вагонів спеціальних сортів деревини, 750 тис. пудів прядива, 38,5 млн пудів залізної руди, 3 млн пудів марганцевої руди, 1 млн штук сирих шкір, 250 тис. пудів тютюну, 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. тощо [6, с. 353–396]. Слід зазначити, що з огляду на процес різногалузевого відродження народного господарства за часів Гетьманату, такі зобов'язання хоч і були обтяжливими, але й реальними щодо їх виконання. Гарантія збуту цієї та іншої продукції забезпечувала Україні активне торгівельне сальдо і, відповідно, притік твердої іноземної валюти. Що стосується експорту зерна, то як згадував П. Скоропадський, наприкінці 1918 р. Українська Держава вже мала для збуту 6 млн 400 тис. тон (або 4 млн пудів) пшениці [66], а гетьманський уряд тоді ж мав 8,16 млн тон лишку збіжжя [6, с. 353–396].

До 10 вересня гетьманський уряд виконував додаткові до Берестейської угоди зобов'язання уряду УНР, зафіксовані його торговельному договорі з Німеччиною та Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 р. До вересня–жовтня 1918 р. (за німецькими даними) Німеччині було продано Україною бл. 2 млн пудів цукру (бл. 32 млн кг), при запасі у 30 тис. вагонів (прибл. 300 тис. тон). Що стосується експорту цукру, то, згідно

відбув у Кіль для зустрічі з братом кайзера Вільгельма II принцем Генріхом Пруським й там же був присутній на урочистому обіді у німецьких Морських зборах [2, с. 605–615; 61, арк. 21, 105]. 17 вересня П. Скоропадський повернувся до Києва.

Для закріплення дипломатичного успіху від відвідин гетьманом П. Скоропадським Німеччини, 23 вересня 1918 р. уряд (під тимчасовим головуванням М. Василенка) розглянув питання про відрядження до Берліна делегації вже для технічного продовження переговорів про Чорноморський флот і про умови передачі його Українській Державі. Відтак було ухвалено таку делегацію відправити, але із твердою позицією про те, що під час перемовин про флот вона має категорично наполягати на відсутності зв'язку між цим питанням і питанням про участь України у сплаті того боргу царської Росії, який прийняла на себе більшовицька Росія. При цьому ще більш жорстку позицію займав міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, якого підтримали міністр юстиції О. Романов й тимчасово керуючий Військовим міністерством О. Лігнау. Членів делегації мали підібрати міністри фінансів А. Ржепецький, торгу і промисловості С. Гутник, внутрішніх справ І. Кістяківський, а також товариш (заступник) міністра закордонних справ О. Палтов і товариш морського міністра М. Максимов [46, арк. 260–261].

На тлі успішного візиту гетьмана до кайзера, військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими вималювалися й зовнішньополітичні перспективи Української Держави.

Економічної угоди від 10 вересня 1918 р., гетьманський уряд зобов'язувався продати цим країнам ще 6,5 млн пудів (104 млн кг) цукру. Зауважу, що Українська Держава, вже експортувавши до Центральних держав з квітня по листопад 1918 р. більше 66 млн кг цукру, мала для продажу з закромах скарбниці його ще більш як 48 тис. тон [66]. Німеччина ж, зі свого боку, вже станом на 27 травня надіслала в Україну 3 ешелони із с/г технікою (німецькі партнери запрошували за них ціну в 10 млн крб., проте уряд гетьмана зумів звести її до 5 млн крб., що ще раз спростовує розповсюджену думку нібито гетьманська Україна була безправним сировинним придатком до німецько-австрійського господарства). До червня 1918 р. Німеччиною та Австро-Угорщиною було експортовано в Україну 5 тис. 600 вагонів вугілля, с/г машин, запчастин та різної галантереї. У свою чергу Україна на цей час експортувала до вказаних країн 2 тис. вагонів збіжжя, продуктів та сировини. У липні 1918 р. німецька сторона була готова надати Україні ще 600 вагонів сільськогосподарських машин і 360 вагонів інших товарів на суму у 30 млн крб. З України ж до вересня було вивезено 105,5 тис. голів великої рогатої худоби (при зобов'язанні у 2 млн. 750 тис. голів). У той же час за межі держави було вивезено незаконним шляхом 1 млн 188 тис. 778 пудів різних товарів. Німеччина ж до жовтня 1918 р. відправила до України 21 тис. 428 вагонів вугілля (при зобов'язанні у 19 млн пудів (315 тис. тон) та 1 тис. 651 машину, а Австро-Угорщина – 700 вагонів солі, 25 вагонів емальованого посуду тощо. Не спромоглися ці держави надати Україні й 500 тис. пудів нафти та 40 тис. пудів гасу. Постачалися Україні також папір, ліки, виробні машинобудування та хімічної промисловості тощо. З квітня по листопад 1918 р. Німеччиною в Україні було закуплено і вивезено: масла – 3 млн 329 тис. 403 кг, олії (харчової) – 1 млн 802 тис. 847 кг, сиру – 420 тис. 818 кг, риби – 1 млн 213 тис. 961 кг, яловичини – 105 тис. 542 туші, коней – 96 тис. 976 голів, м'яса (в консервах) – 2 млн. 927 тис. 439 кг, цукру – 66 млн 809 тис. 869 кг, яєць – 75 тис. 200 скринь, решти різних товарів – 27 млн 385 тис. 095 кг. Однак, незважаючи на успішні, з першого погляду, взаємні торгівельно-економічні відносини, ані Україна, ані Німеччина не були в змозі виконати свої попередні торговельні зобов'язання [6, с. 353–396].

За таких обставин, ускладнених соціально–політичною напругою в Україні, несформованою армією та загрозою зовнішньої агресії з боку як «червоної», так і «білої» Росії, надзвичайної ваги набувала плідна діяльність вітчизняної дипломатії. Усвідомлювали це і у владних коридорах на київських пагорбах, і в українських дипломатичних представництвах. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 р. капітулювала Болгарія, а за нею – Туреччина.

Розумів складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій і Ф. Штейнгель. Вже 2 жовтня 1918 р. він телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «вельми диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустріне перешкод для окупації України, якщо про це прохати» [14, с. 151]. Телеграма посла мала наслідки. Вже 7 жовтня 1918 р. Рада міністрів постановила вжити усіх заходів і зусиль на усіх рівнях, «аби домогтися у випадковій відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави» [47, с. 6–7].

Урядовці також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїздку до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами. Урядовці визнали вкрай необхідним розширити й активізувати роботу МЗС у нейтральних державах у напрямкові визнання ними України як самостійної й незалежної держави. Цікаво, що на цьому засіданні уряд доручив Д. Дорошенку «якомога прискорити представлення на схвалення Радою міністрів кандидата на пост посла у Берліні, котрий міг би замінити барона Штейнгеля, що налягає на своєму звільненні за хворобою» [47, с. 6–7]. Вочевидь, послові давалася взнаки хворобливості, що тяглася з дитячих років, як і усвідомлення ним самим, та й членами уряду, потреби зміни особи посла на персону з антантофільською репутацією з огляду на карколомну трансформацію зовнішньополітичної атмосфери в Європі та світі. Це підкреслюється, зокрема, й дорученням міністрові закордонних справ і наголосом у ньому «якомога прискорити» цю ротацію.

Шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж, Ясси. У цей час Рада міністрів оголошує про нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 р. в бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіляко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітета України» [14, с. 151]. Наступного дня, 17 жовтня 1918 р., Австро–Угорська імперія розпалася й перетворилася на «Союз Держав»¹. У Німеччині

¹ У день розпаду Австро–Угорщини, 17 жовтня 1918 р., дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни в з'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», численні російські партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів–власників, інші русофільські партії та угруповання. Восени 1918 р. П. Скоропадський піддав під шалений тиск внутрішньо– та зовнішньополітичних чинників.

швидко насувалася демократизація. Більшовики ж уже почали поступово захоплювати північно–східну частину Чернігівщини [25, с. 391–392].

Дипломатичне представництво в Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їхньої згоди на переговори з українським урядом. З цього приводу міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами» [14, с. 152]. Ось чому 22 жовтня 1918 р. [23, с. 54] Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна, а звідти до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр–міністр В. Орландо [24, с. 58].

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрічав увесь склад українського Посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч із німецьким колегою В. Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до того часу, поки Україна сама буде спроможна створити власну армію [28, с. 364–366]. Утім, варто зауважити, що зрештою Берлін все ж таки вирішив вивести свої війська з України, хоча чимало впливових діячів, особливо серед військових, не підтримували цього заходу (зокрема, проти негайного виводу війська виступали генерали Е. Людендорф, М. Гофман та В. Гренер).

Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також Г. фон Буше–Гадденгаузен² й Новака, голову Райхстагу й деяких послів³. Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф. Р. Штейнгель

² 16 липня 1918 р. у Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше–Гадденгаузен у присутності австро–угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє–Шіллінгсфюрста спалив український оригінальний примірник Таємного протоколу щодо статусу Галичини між УНР та Австро–Угорщиною, укладеного додатково до Берестейського мирного договору [69, с. 24]. Свого часу член делегації Центральної Ради М. Любинський 24 лютого 1918 р. у Бересті передав цей Таємний протокол Ф. Візнеру та німецькому послу в Австро–Угорщині Ф. фон Розенбергу, який відвіз документ до Берліна [35, с. 65]. Сьогодні оригінал австро–угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві (у підрозділі: Державний архів Дому та Двору – архів Міністерства закордонних справ Австро–Угорщини).

³ Тим часом Антанга переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 р. французький посланець у Яссах граф Сент–Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим–небудь виявив переміну германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня 1918 р. Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продиктували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада 1918 р. в Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада 1918 р. було підписано Комп'єнтське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.

досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчути саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу» [28, с. 364–366].

9 листопада 1918 р., у день, коли у Райхстазі розглядалося питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу Вірчі грамоти. Протягом 20–25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II в тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності й буде своєю незалежною державою. Кайзер також цікавився релігійними відносинами в Україні, зокрема запитував про православну, римо-католицьку та уніатську церкви [43, с. 282]. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини [28, с. 370].

Революція в Німеччині наклала свій відбиток на зв'язок Ф. Штейнгеля та Д. Дорошенка з Києвом, з яким вони до цього часу регулярно консулювалися про поточні справи прямим дротом. З вибухом революції їхні зносини з українською столицею «майже перервалися» [23, с. 54]. По третьому дні німецької революції Д. Дорошенко виїхав з Берліна до Швейцарії, щоб розпочати переговори з представниками Антанти. Однак коли він прибув до Берна, то дізнався про кардинальні зміни, які відбулися в Україні.

На середину листопада 1918 р. внутрішня ситуація в Україні вкрай загострилася. Насувалася урядова криза, записка 9 міністрів про необхідність зміни юридично-державного статусу країни та її зовнішньополітичної орієнтації поставили державу та її політичну еліту на межу розколу. У ніч з 13 на 14 листопада того року активні дії розпочала й радикальна соціалістична опозиція, яка створила т. зв. Директорію (В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський, А. Макаренко). З огляду на події, що склалися, П. Скоропадський опинився між «молотом та ковадлом» історичної круговерті й фактично у патовій ситуації, де кожен крок вів до розпалення внутрішньополітичної пожежі. Один із них гетьман здійснив, коли 14 листопада оголосив «Грамоту» про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією. Того ж дня він доручив С. Гербелью скласти новий Кабінет міністрів – без германофілів і самостійників та налаштований проросійськи та проантантівськи. Цей уряд мав бути тимчасовим, до з'ясування відносин з Антантою. У день виходу «Грамоти» про федерацію Директорія в Білій Церкві, підтримана розквартированими в місті Січовими стрільцями, заявила про перебирання верховної влади в країні на себе, необхідність нищення «доценту» гетьманської влади, а самого П. Скоропадського було проголошено «поза законом».

Наступного дня, 15 листопада 1918 р., уряд заслухав і прийняв пропозицію голови Ради міністрів С. Гербеля «довести до відома представників держав Згоди в Яссах, випущене від Ради Міністрів урядове повідомлення і просити їх надіслати на Україну свого дипломатичного представника і військові частини» [47, арк. 45–45зв]. Виробити зазначений текст було доручено новому

міністрові закордонних справ Г. Афанасьєву. У запиті, зокрема, мало би йтися про прохання спрямувати в Україну дипломатичного представника Антанти (хоча би в ранзі генерального консула), а також 2 батальйони військ для Києва і 2 батальйони для Одеси.

У цей час, 8 листопада 1918 р., після зречення престолу королем Людвігом III Віттельсбахом, німецька Баварія набула незалежності й була оголошена республікою. З огляду на нові реалії на просторах вже колишньої Німецької імперії, практично без проволікань, 15 листопада

1918 р. гетьман П. Скоропадський ухвалив призначення на посаду консула Української Держави у Мюнхені 28-річного галичанина Василя Оренчука [57, арк. 24]. Юридичним підґрунтям до відкриття українського Консульства в Баварії став Закон «Про скасування закону від 4 липня 1918 р. «Про заснування генеральних консульств і консульських установ за кордоном» та про встановлення нових штатів консульських установ Української Держави, уточнення консульських установ по різних краях та про асигнування в розпорядження Міністра Закордонних Справ 832.776 карбованців на утримання цих установ» від 5 листопада 1918 р. Консульство було підпорядковане українському Посольству в Берліні (у його складі вже діяв укомплектований консульський відділ на чолі з В. Ланіним), а консул – підзвітний послові в Німеччині та міністрові закордонних справ Української Держави. Штат консульства складався з трьох співробітників: консула, секретаря і канцелярського урядовця. Проте за існування Української Держави В. Оренчук встиг, ще будучи у Києві, призначити аж 26 листопада тільки одного консульського урядовця – Р. Громницького (із платнею у 400 крб на місяць) [54, арк. 38]. Згодом, вже у Мюнхені та при вже новій владі (Директорії УНР) В. Оренчук тільки 18 грудня 1918 р. призначить новим урядовцем Консульства В. Вельця [54, арк. 38]. Тож, як задував сам В. Оренчук, українське Консульство в Мюнхені фактично розпочало свою працю лише з 1 січня 1919 р. [55, арк. 13].

Через крутоверті тогочасного міжнародного становища в Європі та трансформації її повоевненої державографії, як і у зв'язку із внутрішньою загрозою соціальної революції вкупі із вибухом військово-політичного заколоту, гетьманові П. Скоропадському, під шаленим тиском численних потужних і доконаних історичних факторів, довелося кардинально й поспішно змінювати проголошений раніше вектор зовнішньої політики Української Держави й вдатися до відчайдушної спроби через оголошення зміни її міжнародного статусу здобути не лише прихильність до України альянтів-переможців у світовій війні, але й зберегти її державний суверенітет.

Першою ж ознакою майбутніх змін у зовнішньополітичному векторі Української Держави (після Грамоти гетьмана від 14 листопада) стало прохання

заступника міністра закордонних справ та виконуючого обов'язки державного секретаря О. Палтова (відомого своїм германофільством) до П. Скоропадського про свою відставку з усіх посад з 20 листопада 1918 р. [48, арк. 203]. Тоді в особистому оточенні гетьмана посилилися позиції його нового персонального секретаря, впливового франкмасона й антантофіла С. Моркотуна.

Між тим Д. Дорошенко дістався Берна й зупинився в готелі «Бернергоф» («Berner Hof») на Марктгассе (Marktgasse), 39, де розташовувалася українська дипломатична місія. А в Києві відбулася кардинальна зміна в урядових колах і крутий поворот в українському зовнішньополітичному курсі. Про зміни складу уряду гетьмана та про події в Києві ще не знали ані у Швейцарії, ані в українському посольстві в Берліні. Такий висновок можна зробити судячи з телеграми українського посла до Д. Дорошенка одразу ж по від'їзді останнього з Німеччини. 15 листопада 1918 р. Ф. Штейнгель відсилав йому з Берліна у Берн телеграму, у якій повідомляє, що «пошта та телеграфне сполучення з Києвом з часу вашого від'їзду перервано, залізничне сполучення призупинено на невизначений час [...] завтра спробую встановити з Києвом бездротовий зв'язок» [62, арк. 18]. Д. Дорошенко отримав її 16 листопада. Якби Ф. Штейнгель щось знав про київські події, то безумовно повідомив би про це свого патрона.

Тим часом в Україні події розвивалися з феєричною динамікою: 16 листопада заколотники умовилися з німецькою Військовою Радою (Soldatenrat) у Білій Церкві про нейтралітет, а вже наступного дня (17 листопада), захопивши Білу Церкву та Фастів, рушили на Київ. У Берліні ж посол Ф. Штейнгель 17 листопада нарешті зумів телефоном зв'язатися з Києвом і від товариша (заступника) міністра іноземних справ О. Палтова дізнався про усі свіжі новини. Наступного дня, 18 листопада 1918 р., з Берліна у Берн одразу ж летить телеграма українського посла. Він передавав Д. Дорошенку те, що почув від О. Палтова: «внаслідок заборони [скликання Національного] Конгресу [Українського] Національного Союзу, українські міністри¹ покинули Кабінет [міністрів], Гетьман видав послання [про Україну] під заступництвом Росії на федеративних принципах, причому Україна зберігає свій суверенітет². Гетьман доручив Гербелью скласти новий Кабінет [міністрів]» [62, арк. 20].

Крім того, Ф. Штейнгель передає Д. Дорошенку почуті від О. Палтова відомості про початок проти-гетьманського виступу у Білій Церкві Директорії, яку зі слів О. Палтова називає «революційним комітетом», й те, що на боці заколотників виступили Січові стрільці («бригади галичан») і добровольці. Український посол також довідався про перші збройні зіткнення з урядовими військами, але без певної про це інформації: «Біля Фастова було зіткнення з військами Гетьмана, що роззброїв галицький полк» [62, арк. 21]. Вірогідно, О. Палтов і сам не знав про те, що Фастів уже було захоплено повстанцями. Не знав про це й Ф. Штейнгель. Як і про те, що в день, коли він надсилав телеграму

Д. Дорошенку, повстанська армія розбила гетьманські війська під Мотовилівкою, на відстані 30 км від Києва. Барон Ф. Штейнгель повідомив також у Берн про намагання обох протидіюючих сторін заручитися підтримкою країн Антанти (про виїзд до Одеси на зустріч із союзниками гетьманських міністрів Г. Афанасьєва і А. Ржепецького та посланців Директорії через Софію в Ясси). Телеграма завершувалася запевненням, що «в теперішній час у Києві спокійно» [62, арк. 21]. Спокій у Києві, проте, був лише тимчасовим і відносним, якщо зважати на факт, що 20 листопада 1918 р. на бік Директорії перейшов Лубенський кінний полк під командуванням полковника Ю. Отмарштайна, а надалі – Запорізька дивізія полковника П. Болбочана. На бік Директорії невдовзі перейшли урядові частини, повстанські загони отаманів Ангела, Зеленого, Григор'єва та ін.

У ці буремні дні голова інформаційного відділу берлінського Посольства В. Левицький повідомляв, що українська політика в Німеччині мала «гурт своїх ідейних прихильників, але для широких верств німецької суспільності вона лишалася і далі загадкою» [64, арк. 1]. Водночас представники Української Держави в Берліні кропітко працювали над розвіюванням упередження серед пересічних бюргерів щодо України як однієї з причин того, що революційна Німеччина зазнала від «тих нещасних експериментів старого німецького уряду, що довели Німеччину до розвалу» [52, арк. 23].

Своєю чергою, український дипломатичний корпус у Німеччині продовжує телеграфувати до Києва звіти й геополітичні проекти щодо Антанти [47, арк. 55зв] й, водночас, надсилати Д. Дорошенкові у Берн телеграми з комбінаціями можливостей його повернення в Україну, щиро вважаючи, що він своїм авторитетом зуміє вплинути на внутрішні протидіюючі табори й замирити їх в ім'я збереження державності. 23 листопада 1918 р. секретар Посольства Української Держави в Австро-Угорщині М. Біленький повідомляє з Ліндау–Бодензее, що через події у Києві Д. Дорошенка запрошують у Берлін, куди можна дістатися через Мюнхен, а потім – у Київ [62, арк. 23].

Того ж дня посол Ф. Штейнгель телеграфує Д. Дорошенку, що у Берліні в Міністерстві іноземних справ через німецьке Посольство в Берні готується отримання дозволу на виїзд для нього та генерала Єрмолова. Український посланець додає про наявність у нього інформації, що «виїзд у Київ через Ковно [–] Брест можливий» [62, арк. 24]. Останнім суттєвим приводом для спонукання Д. Дорошенка до повернення в Україну та відновлення активної політичної діяльності мала стати чергова телеграма в Швейцарію барона Ф. Штейнгеля, у якій той повідомляв, що «міністр іноземних справ [Української Держави] Його Високість Афанасьєв доручив [...] повідомити Вам про запрошення зі Швейцарії в Київ[,] позаяк він закінчив свою місію» [62, арк. 25]. Суть цього повідомлення полягала в тому, що 23 листопада 1918 р. на засіданні Ради міністрів під головуванням міністра фінансів А. Ржепецького урядовці, заслухавши доповідь міністра закордонних справ Г. Афанасьєва, схвалили його розпорядження про припинення повноважень місії Д. Дорошенка у Швейцарії, наказували останньому перепідпорядкувати «швейцарську місію» баронові Ф. Штейнгелю, а Г. Афанасьєву дозволяли скоротити її чисельність наскільки він знайде за доцільне [47, арк. 60–60зв].

¹ Йдеться про членів партії соціалістів–федералістів: А. В'язлов, О. Лотоцький, П. Стебницький, М. Славинський і безпартійний В. Леонтович. – П. Г.–Н.

² Йдеться про видання П. Скоропадським т.зв. Грамоти про федерацію з майбутньою «білою» Росією. – П. Г.–Н.

Утім швидкоплинність подій тоді практично не відводила часу на довгі роздуми і зважування можливих політико-дипломатичних комбінацій. Вже 2 грудня Рада міністрів, обговорюючи проект угоди німецького Головного військового командування в Україні із Директорією, заявляє, що подібний факт є фактичним визнанням ним уряду заколотників-повстанців, поряд із визнанням й уряду гетьмана. Відтак уряд ухвалив доручити міністрові закордонних справ «заявити письмовий протест німецькому командуванню і німецькому дипломатичному представнику, в якому вказати, що зазначена угода суперечить суверенності Української Держави, а також висловленим представником держав Згоди п. Енно принципам, в силу котрих право регулювати втручання німців щодо повстанців належить українському уряду та українському Головному командуванню» [47, арк. 71–71зв]. Проте, як відомо, усі ці заяви вже не мали жодної ваги і значення...

14 грудня 1918 р. Гетьманат П. Скоропадського припинив своє існування. Д. Дорошенко на нетривкий термін повернувся в Україну до Кам'янця-Подільського (в тимчасову столицю відновленої «другої» УНР), де працював у місцевому університеті у 1919 р., після чого вже остаточно змушений був покинути Батьківщину. З падінням гетьманської Української Держави закінчилася й дипломатична кар'єра Ф. Штейнгеля, який залишився в еміграції на чужині. Попри окремі недоліки та хиби в діяльності Посольства, позитивів у його праці протягом літа-осені 1918 р. все ж було значно більше, ніж провалів, а поважність особи Ф. Штейнгеля сприяла підвищенню авторитету Української Держави в Німеччині.

Підвалини закладені українськими дипломатами у Німеччині, їхній досвід, започаткування та напрацювання протягом 1918 року не були даремними. Українське Посольство в Берліні та Консульство у Мюнхені із встановленням УНР у грудні 1918 р. продовжували відчайдушно тримати дипломатичний фронт національно-визвольної і державницької боротьби українського народу ще до початку 1923 р. аж до остаточної ліквідації 6 лютого представництва суверенної України в Німеччині.

У 1989 р. Німеччина була першою західною державою, що відкрила своє Генеральне консульство у Києві. Після відновлення державної незалежності Україною 24 серпня 1991 р. Федеративна Республіка Німеччина визнала Україну 26 грудня 1991 р. 17 січня 1992 р. між Україною та ФРН було встановлено дипломатичні відносини. 7 лютого 1992 р. Німеччина відкрила своє Посольство у Києві, вже у квітні 1992 р. у Бонні (тогочасній столиці ФРН) було відкрито Посольство України в Німеччині. Сьогодні Посольство України у ФРН знаходиться у відновленій столиці об'єднаної Німеччини – Берліні.

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. П. Альфонс фон Мумм – дипломат і посол Німеччини в Україні: коротка хроніка життя (1859–1924) / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2017. – Вип. 127 (№12).
2. Гай-Нижник П. Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини у контексті політичного життя України 1918 року / Павло Гай-Нижник // Україна дипломатична. – К., 2014. – Вип. XV.
3. Гай-Нижник П. П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави

за Гетьманату 1918 р. / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2017. – Вип. 128 (№8).

4. Гай-Нижник П. Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до экс-міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.) // Київська старовина. – 2004. – №2 (356).
5. Гай-Нижник П. Олександр Палтов – заступник міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.) / Павло Гай-Нижник // Україна дипломатична. – К., 2011. – Вип. XII.
6. Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. / Павло Гай-Нижник // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.2. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997.
7. Гай-Нижник П. Україна – Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.) / Павло Гай-Нижник // Україна дипломатична. – К., 2017. – Вип. XVIII.
8. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.) / Павло Гай-Нижник. – К.: Дуліби, 2016.
9. Гай-Нижник П. П. Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918-й / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2017. – Вип. 125 (№10).
10. Гай-Нижник П. Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині / Павло Гай-Нижник // Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. – К., 2016.
11. Гай-Нижник П. П. Фінансові взаємини України з Австро-Угорщиною (кінець 1917–1918 рр.) / Павло Гай-Нижник // Австрія й Україна на історичних перехрестях: науковий збірник. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2016.
12. ГДА СБ України. – №59881–ФП. – Т.45.
13. Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. / Ігор Дацків. – Тернопіль, 2009.
14. Деникин А. И. Гетманство и Директория на Украине / Антон Деникин // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва–Ленинград, 1930.
15. Державний вістник – 1918. – №1. – 16 травня.
16. Державний вістник. – 1918. – №19. – 26 червня.
17. Державний вістник. – 1918. – №20. – 5 липня.
18. Державний вістник. – 1918. – №21. – 11 липня.
19. Державний вістник. – 1918. – №22. – 14 липня.
20. Державний вістник. – 1918. – №37. – 20 серпня.
21. Державний вістник. – 1918. – №43. – 3 вересня.
22. Державний вістник. – 1918. – №62. – 20 жовтня.
23. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна (Відень). – 1920–1921. – 36. II, III і IV.
24. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави у 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978.
25. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Т. II. – К.: Темпора, 2002.
26. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Т.2. – Нью-Йорк: Булава, 1954.
27. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Т.1. – Ужгород, 1930.
28. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969.
29. Земські Извєстія (Ледедин). – 1918. – 12 вересня (30 серпня).
30. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали. – К., 2010.
31. Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918) / О. О. Кураєв. – К., 2006.
32. Кучик О. Діяльність дипломатичної місії УНР у Лондоні (1919–1920) / О. Кучик // Українська Думка (Лондон). – 2008. – 19 січня.
33. Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії / В. М. Матвієнко. – К., 2002.
34. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – Кн.1. – К., 2011.
35. Несук М. Договір, спалений у присутності посла: Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля / М. Несук // Політика і час. – 1993. – №6.

36. Нова Рада. – 1918. – 22, 24 лютого.
37. Нова Рада. – 1918. – 4 червня (22 травня).
38. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / Р. Я. Пиріг. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016.
39. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995.
40. Чикаленко Є. Уривки з моїх споминів за 1917 р. / Євген Чикаленко. – Прага, 1932.
41. Чикаленко Є. Щоденник / Євген Чикаленко. – Т. II. – К., 2004.
42. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухин. – Дрогобич, 1992.
43. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. – Торонто, 1971.
44. ЦДАВО України. – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.1.
45. Там само. – Ф.1063. – Оп.2. – Спр.2.
46. Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6.
47. Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7.
48. Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.35.
49. Там само. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.32.
50. Там само. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.67.
51. Там само. – Ф.2592. – Оп.4. – Спр.16.
52. Там само. – Ф.3619. – Оп.3. – Спр.2.
53. Там само. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.69.
54. Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.553.
55. Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.562.
56. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.55.
57. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.98.
58. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.99.
59. Там само. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр.101.
60. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.102.
61. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.291.
62. Там само. – Ф.3766. – Оп.2. – Спр.8.
63. Там само. – Ф.3766. – Оп.2. – Спр.20.
64. Там само. – Ф.3766. – Оп.3. – Спр.1.
65. ЦДА України у м. Львові. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.26.
66. Gazette de Lousanne. – 1920. – 15 octobre.
67. Grelka F. Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42 / Frank Grelka. – Harrassowitz-Verlag, 2005.
68. Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918 / Stefan Horak. – New-York: Columbia University Press, 1988.
69. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund HofStaatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA). – Bd. 523. – Liasse XLVII / 12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien-Bukowina, Februar. – August, 1918. – Z. 7611.
70. Remer C. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18 / Claus Remer. – Frankfurt am Main, 1997.
71. Ukrainian Problems. A Collection of Notes and Memoirs Etc. Presented by The Ukrainian Special Diplomatic Mission in London to the British Foreign Office, Ministers and other Persons and Institutions. – London, 1919.
72. Lokal Anzeiger. – 1918. – 1. Juli.
73. Fosishe Zeitung. – 1918. – 30. Juli.
6. Hai-Nyzhnyk P. Torhivelno-promyslova polityka uriadu Ukrainskoi Derzhavy Hetmana Pavla Skoropadskoho 1918 r. / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. – T.2. – K.: Instytut ukrainiskoi arkhheografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 1997.
7. Hai-Nyzhnyk P. Ukraina – Hruzii: stanovlennia mizhderzhavnykh i dyplomatychnykh vzaiemyn (1917–1921 rr.) / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Ukraina dyplomatychna. – K., 2017. – Vyp. XVIII.
8. Hai-Nyzhnyk P. Ukrainka dyplomatiia y mizhnarodna finansova polityka uriadiv Tsentralnoi Rady, Ukrainskoi Derzhavy (Hetmanatu) ta Dyrektorii UNR (1917–1922 rr.) / Pavlo Hai Nyzhnyk. – K.: Duliby, 2016.
9. Hai-Nyzhnyk P. P. Ukrainko-bolharski mizhderzhavni i dyplomatychni vidnosyny: rik 1918–y / Pavlo Hai Nyzhnyk // Hileia. – 2017. – Vyp.125 (№10).
10. Hai-Nyzhnyk P. Fedir Shteinhel – metsenat, hromadsko-politychni diiach, posol Ukrainskoi Derzhavy v Nimechchyni / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti. – K., 2016.
11. Hai-Nyzhnyk P. P. Finansovi vzaiemyny Ukrainy z Avstro-Uhorshchynoiu (kinets 1917–1918 rr.) / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Avstriia y Ukraina na istorychnykh perekhrestyakh: naukovy zbirnyk. – K.: Dyplomatychna akademiia Ukrainy pry MZS Ukrainy, 2016.
12. HDA SB Ukrainy. – №59881-FP. – T.45.
13. Datskiv I. Dyplomatiia ukrainykykh derzhavnykh utvoren u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917–1923 rr. / Ihor Datskiv. – Ternopil, 2009.
14. Denikin A. I. Hetmanstvo i Direktoriat na Ukraine / Anton Denikin // Revoliutsia na Ukraine po memuarom belykh. – Moskva-Leninhrad, 1930.
15. Derzhavnyi vistnyk – 1918. – №1. – 16 travnia.
16. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №19. – 26 chervnia.
17. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №20. – 5 lypnia.
18. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №21. – 11 lypnia.
19. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №22. – 14 lypnia.
20. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №37. – 20 serpnia.
21. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №43. – 3 veresnia.
22. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №62. – 20 zhovtnia.
23. Doroshenko D. Deshcho pro zakordonnu polityku Ukrainskoi Derzhavy v 1918 rotsi // Khliborobska Ukraina (Viden). – 1920–1921. – Zb. II, III i IV.
24. Doroshenko D. Zakordonna polityka Ukrainskoi Derzhavy u 1918 r. // U 60–richchia vidnovlennia hetmanstva. – Toronto, 1978.
25. Doroshenko D. Istoriia Ukrainy, 1917–1923 rr. / D. Doroshenko. – T. II. – K.: Tempora, 2002.
26. Doroshenko D. Istoriia Ukrainy, 1917–1923 rr. / D. Doroshenko. – T.2. – Niu-York: Bulava, 1954.
27. Doroshenko D. Istoriia Ukrainy, 1917–1923 rr. / D. Doroshenko. – T.1. – Uzhhorod, 1930.
28. Doroshenko D. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920). – Miunkhen, 1969.
29. Zemskii Yzvystii (Lededy). – 1918. – 12 veresnia (30 serpnia).
30. Istoriia ukrainiskoi dyplomatii: pershi kroky na mizhnarodnii areni (1917–1924 rr.). Dokumenty i materialy. – K., 2010.
31. Kuraiev O. O. Ukrainka problema u politytsi Berlina ta Vidnia u Pershii svitovii viini (1914–1918) / O. O. Kuraiev. – K., 2006.
32. Kuchyk O. Diialnist dyplomatychnoi misii UNR u Londoni (1919–1920) / O. Kuchyk // Ukrainka Dumka (London). – 2008. – 19 sichnia.
33. Matvienko V. M. Ukrainka dyplomatiia 1917–1921 rokiv: na terenakh postimperskoi Rosii / V. M. Matvienko. – K., 2002.
34. Narysy istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv. – Kn.1. – K., 2011.
35. Nesuk M. Dohovor, spalenyi u prysutnosti posla: Taiemna uhoda mizh UNR i Avstro-Uhorshchynoiu vid 8 liutoho 1918 r. ta yii dolia / M. Nesuk // Polityka i chas. – 1993. – №6.
36. Nova Rada. – 1918. – 22, 24 liutoho.
37. Nova Rada. – 1918. – 4 chervnia (22 travnia).
38. Pyrih R. Ya. Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir / R. Ya. Pyrih. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016.
39. Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. – Kyiv; Filadelfiia, 1995.
40. Chykalenko Ye. Uryvky z moikh spomyniv za 1917 r. / Yevhen Chykalenko. – Praha, 1932.

References

1. Hai-Nyzhnyk P. P. Alfons fon Mumm – dyplomata i posol Nimechchyny v Ukraini: korotka khronika zhyttia (1859–1924) / Pavlo Hai Nyzhnyk // Hileia. – 2017. – Vyp.127 (№12).
2. Hai-Nyzhnyk P. Vizyt hetmana Pavla Skoropadskoho do Nimechchyny u konteksti politychnoho zhyttia Ukrainy 1918 roku / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Ukraina dyplomatychna. – K., 2014. – Vyp. XV.
3. Hai-Nyzhnyk P. P. Zakonodavche ta normatyvno-pravove pidgruntia stanovlennia dyplomatychnoi sluzhby Ukrainskoi Derzhavy za Hetmanatu 1918 r. / Pavlo Hai Nyzhnyk // Hileia. – 2017. – Vyp.123 (№8).
4. Hai-Nyzhnyk P. Nevidomi telehramy posliv V. Lypynskoho ta F. Shteinhelia do eks-ministra zakordonnykh sprav Ukrainskoi Derzhavy D. Doroshenka pid chas yoho perebuвання u Shveitsarii (lystopad 1918 r.) // Kyivska starovyna. – 2004. – №2 (356).
5. Hai-Nyzhnyk P. Oleksandr Paltov – zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukrainskoi Derzhavy (1918 r.) / Pavlo Hai-Nyzhnyk // Ukraina dyplomatychna. – K., 2011. – Vyp. XII.

41. Chykalenko Ye. Shchodennyk / Yevhen Chykalenko. – Т. II. – К., 2004.

42. Shelukhyn S. Ukraina – nazva nashoi zemli z naidavnishykh chasiv / S. Shelukhyn. – Drohobych, 1992.

43. Shkilnyk M. Ukraina u borotbi za derzhavnist v 1917–1921 rokakh. Spomyny i rozdumy. – Toronto, 1971.

44. TsDAVO Ukrainy. – F.1063. – Op.1. – Spr.1.

45. Tam samo. – F.1063. – Op.2. – Spr.2.

46. Tam samo. – F.1064. – Op.1. – Spr.6.

47. Tam samo. – F.1064. – Op.1. – Spr.7.

48. Tam samo. – F.1064. – Op.1. – Spr.35.

49. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.32.

50. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.67.

51. Tam samo. – F.2592. – Op.4. – Spr.16.

52. Tam samo. – F.3619. – Op.3. – Spr.2.

53. Tam samo. – F.3696. – Op.1. – Spr.69.

54. Tam samo. – F.3696. – Op.2. – Spr.553.

55. Tam samo. – F.3696. – Op.2. – Spr.562.

56. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.55.

57. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.98.

58. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.99.

59. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.101.

60. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.102.

61. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.291.

62. Tam samo. – F.3766. – Op.2. – Spr.8.

63. Tam samo. – F.3766. – Op.2. – Spr.20.

64. Tam samo. – F.3766. – Op.3. – Spr.1.

65. TsDIA Ukrainy u m. Lvovi. – F.581. – Op.1. – Spr.26.

66. Gazette de Lousanne. – 1920. – 15 octobre.

67. Grelka F. Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42 / Frank Grelka. – Harrassowitz-Verlag, 2005.

68. Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraines Treaty with the Central Powers of February 9, 1918 / Stefan Horak. – New-York: Columbia University Press, 1988.

69. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA). – Bd. 523. – Liase XLVII / 12 g: Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien–Bukowina, Februar. – August, 1918. – Z. 7611.

70. Remer C. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18 / Claus Remer. – Frankfurt am Main, 1997.

71. Ukrainian Problems. A Collection of Notes and Memoirs Etc. Presented by The Ukrainian Special Diplomatic Mission in London to the British Foreign Office, Ministers and other Persons and Institutions. – London, 1919.

72. Lokal Anzeiger. – 1918. – 1. Juli.

73. Fosishe Zeitung. – 1918. – 30. Juli.

Hai-Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies at the Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Ukrainian diplomacy in Germany in 1918: foundation and activities of the Embassy of the UPR and the Ukrainian State in Berlin

The activity of Ukrainian diplomats in Germany and the process of the establishment of the Embassy of Ukraine in Berlin are explored. The role in the Ukrainian diplomatic history of Ukrainian ambassadors O. Sevryuk and F. Shteigel, the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian State D. Doroshenko is analyzed. The official visit of Hetman of all Ukraine P. Skoropadsky to Germany is covered.

Keywords: history of diplomacy, Embassy of Ukraine in Germany, Shteigel, Skoropadsky, Ukrainian State.

* * *

УДК 94(436):81 «18/19»

Казакевич О. М.,

кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри історії та етнополітики, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), o.kazakevich@gmail.com

Українська мова в національній політиці Австро-Угорської імперії

Досліджено мовну політику Австро-Угорської імперії та особливості її реалізації щодо української мови на території Галичини, Буковини та Закарпаття. Для розкриття теми було застосовано історичний, порівняльний, статистичний та етнополітологічний методи досліджень. Мовна політика Цислейтанії та Транслейтанії окрім спільного положення задекларованого у 19 статті Конституції 1867 р. про гарантії розвитку усіх мов імперії базувалася на місцевих законодавчих документах і мала відмінності у двох частинах монархії. Статус української мови в межах імперії визначався як «красва мова», що дозволяло вживати її у різних мовленнєвих сферах, у першу чергу пов'язаних з побутовим використанням та у культурно-освітній практиці, тобто в освіті, науці, видавничій справі, театральному житті. Поліетнічний склад населення імперії спричинив до поширення кількомовної компетенції серед населення Галичини, Буковини і Закарпаття. Офіційна мовна політика Цислейтанії у порівнянні з Транслейтанією останньої чверті XIX – початку XX століття характеризувалася більш лояльними щодо української мови засадами.

Ключові слова: Австро-Угорська імперія, мовна політика, українська (русинська, рутенська) мова, красава мова, урядова мова, Австро-Угорська Конституція 1867, толерантність, мадяризація.

Австро-Угорська монархія – єдина дуалістична імперія Європи модерної доби, утворена як досягнутий компроміс між Австрією та Угорщиною у 1867 р. на чолі з династією Габсбургів. Уже сам процес її народження (Австро-Угорський компроміс) заклав підвалини майбутньої національної політики імперії в культурному та мовному питанні. Одна із найбільших і найвпливовіших європейських держав другої половини XIX – початку XX століття об'єднувала у своєму складі більше 20 етносів, жоден з яких не мав суттєвої чисельної переваги. В Дуалістичній імперії станом на 1910 р. німців нараховувалося приблизно 23% (12 млн.), угорців 19% (10 млн.), румунів 6% (3 млн.), слов'ян 45% (23,5 млн.), інших етносів – 5% (2,5 млн.) [13, с. 256]. Необхідність врегулювання можливих етнічних взаємонепопорозумінь спонукала владу проголосити рівноправність усіх народів імперії.

Одними із перших праць присвячених правому становищу української мови в Австро-Угорській імперії стали роботи українських правників кінця XIX – початку XX століття, зокрема, опублікована у 1896 р. робота К. Левицького «Про права руської мови» [6]. Серед сучасних досліджень стосовно мовної політики Австро-Угорської імперії, у тому числі й щодо української мови, варто виділити колективну монографію «Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire» [21]. Правовий статус української мови та її використання у судочинстві Австро-Угорської імперії розглядали вітчизняні учені-правники М. Гаврецька [1; 2; 3], О. Кондратюк [5], В. Марковський [8]. Мовну політику Австро-Угорщини, й зокрема її реалізацію на Закарпатті дослідили С. Черниченко, Ч. Фединець, А. Генці [16; 17]. Окремі аспекти мовної політики імперії та процесу мадяризації у другій половині XIX – на початку XX століття розкрито у монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» [4]. Аналізу мовної ситуації на Буковині у другій половині XIX – на початку XX століття присвячена дисертаційна робота